

EGY KÉPVISELŐ
NAPLÓ-JEGYZETEI

AZ 1865. DECZEMBEIR 10-KÉN

MEGNYÍLT

ORSZÁGGYŰLÉS

ALATT.

MÁSODIK ÜLÉS-SZAK.

PEST, 1867.
KIADJA RÁTH MÓR.

I.

K..... November 10.

A június 24-kén (a custozzai győzelem napján) kelt királyi leirattal az országgyűlés elnapoltatott. Az elnapolás nyilván kimondott s valóban is létező egyetlen oka a háború volt. Csak hogy a közt a mint kimondatott s a mint létezett mégis volt valami különbség. A leirat csak annyit mondott, hogy a fegyverek csörgése közben, törvényhozói működést folytatni nem lehet. A fejedelem egész gondját, a hadsereg s a csatatérek veszik igénybe. A hábornval s annak forgandó esélyeivel szükségkép együtt járó izgatottság, remény, félelem, feszültség a nemzetet is jobban elfoglalja, mintsem képviselői higgadtan tanácskozhassanak a belső szervezet kérdései fölött s dolgozhassanak a béke művén. S ebben, el kell ismerni, mind sok igazság is fekszik.

De valamit nem mondott meg a leirat.

Ausztria, bár két ellenségtől vette föl a keztyüt. bizonyos volt győzelméről. Arról, hogy az olasz kérdés vég megoldásához közég s az nem lehet más mint Velence átadása, alig lehetett ugyan kételkedni; de a francia császártól tetteleg (mint 1859-ben) nem segített, — s köztudomásilag épen nem jó katona olasz ellenében, ha a döntő győzelem nem is, de a

katonai becsület megtartása bizonyos volt. Legfőlebb arra lehetett számítani, hogy az olaszok a tengeren fognak előnyöket vívni ki szárazai veszteségeikért, s ha általában véve hátrányban lesznek, Napóleon mérlegbe vetendi érték befolyását, később — ha épen szükség' — Brennus-kardját is. Sokkal bizonyosabbnak látszott a győzelem a poroszokon. Ha Benedek dicsekedéseit, ki egyszerre, egy früstökre felfalni ígérkezett a poroszokat, nem épen hittük is, a végeredményben senki sem kétkedett. Katonai kapacitások (akár mint szépítik utólagosan) bebizonyították, számokkal, stratégiával, és minden lehető esélyek számbavételével, hogy a poroszok veresége bizonyos. Poroszország felosztásáról eredeti elemeire, teljes visszaszorításáról minden németországi befolyástól, s vég-megaláztatásáról mint kétséget sem szenvedő bizonyos dolgokról beszéltek.

S ha Velenczét, mely évek óta nyűg már Ausztriának, mitől becsülettel megszabadulni megfizethetlen szerencse volna, elveszítjük is, mondá magának a kormány, befolyásunk Németországra oly döntő, oly nagymérvű kárpótlás lesz, mely a birodalom jövőjét egyszerre és örökre biztosítja, Ausztriának oly kitartó szívóssággal íízött német politikáját igazolja s fényes sikerrel koronázza meg, s a széthúzó nemzeti érdekek és követeléseket (első rendben a magyarokéit) a nagy német-ausztriai fölény által háttérbe szorítja, elhallgattatja.

Magyarországot különösen balsejtelmek szorongathatták im e kinézésekkel szemben. Az alkotmányviszály tulajdonkép egy lépéssel sem jutott megoldásához közelebb 1861 óta. Ha a hangban, melyek felülről szólnak van is változás, a lényegben

nincs semmi. A márczins 3-diki leirat, ha nem tagad is épen annyit, mint a 61-diki leiratok, de nem ad meg többet egy hajszállal sem. Majláthtal úgy nem lehetett megalkunni mint Forgácsnal; Belcredivel mint. Schmerlinggel. Nincs tehát komoly szándék Magyarország törvényes kielégítésére. S íme kiüt a háború, mely Ausztriát nagy győzelmekkel s végeredményül: hagyományos német politikája megerősödésével biztatja. Jó alkalom elnapolni a külön jogait követelő országgyűlést, s ez — az első győzelem napján meg is történik. Ha minden nem csal s a háború csakugyan nagy szerencsével fejeztetik be, — mi természetesebb: mint hogy a diadalmas hadvezérek adják meg a politika irányát? S azt mondják *ő* Felségének: „minek volna, kielégíteni a népeket; vagy épen a táblabíró és prókátor politikusokat? Egy jó hadsereg minden bajon segít! S itt. vagyunk mi“ — Es mi természetesebb, mint hogy az ilyes, tényekre hivatkozó okoskodás kedvet találjon . . . ?

Valóban, lefelőlrelátóbb politikusaink is ily bal-sejtelmeket tápláltak midőn eloszlánk. Egyik azt mondá: értünkre nem lesz több országgyűlés. Másik egy katonai kormányzat, vagy legalább egy schmerlingi provizórium komor kinézéseire készitgeté magát. Jót, hazánkra nézve, senki sem várt — s a háború sikere esetében alig- is várhatott. Mily borzasztóan anomál helyzet: fiaink küzdenek a harcz téteken, ezerek véreznek a birodalom földe s határáért — és lehető győzelmeiket úgy kell tekintenünk, mint a melyek ismét egy tizeddel vagy többel is visszavetik hazánk jogos igényeinek kielégíttetését. De azt, a mi pedig oly természetes, egy belsejében zilált, és

ki nem elégített birodalom vereségét a harczmezőn, senki sem merete remélem'.

Így oszlottunk szét.

A harczy események tudva vannak mindenki előtt s nem is tartoznak napló-jegyzeteink keretébe. Bekövetkeztek az északi harcztér borzasztó vereségei, melyeket a custozzai és lissai győzelmek nem bírtak egyensúlyozni. Velence s a tartomány átadása; s a kiszoríttatás a német szövetségből. Az olasz kérdés megoldatott, a győztes Ausztria hátrányára s a megvert Ausztria kilépni kényszerült a német Bundból, melyben vezérszerepre vágyott vala. A hadsereg elvesztette a dicsőség nimbuszát s a félelmisség kétes becsű tekintélyét.

Magyarország kibékítésének szüksége érezhetőbb lett mint valaha — s végre fenn is beismertetett. Augustusban a magyar ministerium kinevezése, az ország követelményeinek megadása, az országgyűlési többség (a Deákpárt) álláspontjának alapul vételével, oly valószínűnek látszott, hogy már csak napok kérdése volt. Deák Bécsbe hivatott. Felelete, melyet azon kérdésre adott, mit kelljen tenni, egyszerűségében s egyenességében mindent kimerített. Az ország szólt, ismételve szólt, fölirataiban; többet most sem kíván, kevesebbel most sem elégedhetik meg. Ez volt egész válasza. S midőn kérdék: ki volna azon egyéniség, kivel a kormány-alakítás iránt tárgyalásokba kellene bocsátkozni? — Andrassy Gyulára útal. Azzal vasútra ült s visszatért szentlászlói magányába.

Hetekig folytak az alkudozások Andrassy Gyulával, az országgyűlési többség kijelölt minister-elnökével, a mennyiben alkudozásoknak lehet nevezni az oly tárgyalásokat, melyekben az egyik fél nem

alkuszik, hanem kimondott követeléseihöz változatlanul ragaszkodva, csak azok elfogadása esetében nyilatkozik késznek az egyességre. A kérdések, melyek körül e hossza, de eredményre nem vezetett tárgyalások forogtak, két neműek: a dolog és személyek, vagy inkább pártárgyalatok kérdései.

A dologra nézve, miután úgy Deák, mint Andrassy, a teljes restitutiót követelő' fölíratok alapján állottak, gyakorlatilag tulajdonkép a közösügyi kérdésen fordult meg a dolog. A közösügyi nagy (67-es) bizottság tizenötös alválasztmánya, épen az országgyűlés utolsó napjaiban készült el munkálatával; Deák műve az, támogatva még tiz tag által, — melylyel szemben, a négy baloldali tag (Ghyczy, Tisza, Nyáry, Ivánka) kisebbségi külön véleményt adtak. Mind két dolgozat kinyomatván közönség elébe került. Tudni való, hogy az alválasztmány munkálata a nagy bizottságban s az után a házban is többséget nyer vala, ha az elnapolás az egész procedúrát félbe nem szakítja. Deák munkálata azért, bár még hivatalosan nem tárgy altatott, úgy vala tekinthető' mint az országgyűlési többség programja e főfontosságú ügyben. Andrassy azért, az említett tárgyalásokban egészen e munkálat alapjára állott, s az általa alakítandó ministerium programjául fogadván el azt, annak keresztülvitelét tűzte ki ministeriuma föladatául, mely — ha a parlamentben megnyeri a többséget — a birodalom belkérdéseit ez alapon fogja megoldani. O tehát csak ezen föltétel alatt nyilatkozott késznek ministerium alkotására, ha kormánya teljesen ezt vehetendi programmul, ha ez a birodalmi kormány által is tartalék nélkül elfogadtatik, s a közösügyek rendezésére, Lajtán innen és Lajtán túl, egyaránt kor-

mányi programmúl álland. Sok ide és oda beszélés, futkosás, tervezés és egyezkedés után — az eredmény csak az lett, hogy gr. Andrássy ajánlatai s föltételei nem fogadtattak el.

De bármily nehezen hajlanék is a Lajtán túli kormány a had- és pénzügy kérdéseinek olyas megoldására, minő a Deák-féle munkálatban körvonalozva van, az eredménytelenségnek nem ez volt egyetlen s talán nem is legközelebb fekvő oka. A minisztérium megalkotásának személyi- vagy jobban mondva pártárnyalati kérdései szintoly nehézségeket gördítettek a megegyezés elébe. A jelenlegi magyar kormányférfiak fúziót kívántak a minisztérium személyeinek megválogatásában és pedig a legfontosabb helyeket: a király személye melletti miniszterséget Majláthnak, a belügyet Sennyeynek akarták. Gr. Andrássy egyáltalában nem akart a fúzióra ráállani. Jól tudta, hogy ha valaha, most kell oly miniszterium, melyet egy lélek, egy meggyőződés kössön össze. Annyira bonyolult kérdéseinkben, oly zilált viszonyainkban, nem csak a működés teljes összhangzata — hanem az ország bizalma általi támogatás szempontjából is erre van szükség. Azon férfiak, kikhez kormányra léptükkor oly roppant bizalommal fordult a nemzet, s kik e bizalmat a Nibelung-kinőshöz hasonlónak véelve, melyből akármennyit lehet költeni soha sincs híja, azt azzal fizették meg, hogy egy év alatt semmit sem tettek s a nemzetet orránál fogva hurczolták; azon férfiak, kik a trónbeszéd után az országgyűlés válaszfölriratára egy márczius 3-diki leiratot bírtak kieszközölni, — most képesek volnának népszerűtlenné tenni bármely parlamenti kormányt, mely őket kebelébe fölvenné. Aztán, ha

elfogadnák is, (kedves szójárásuk szerint: elvileg) kiindulási pontul a tizenötös alválasztmány közös ügyi munkáját: annak sine qua non-ját, a valódi parlamentáris felelős kormányzatot soha teljes őszinteséggel magokévá nem tennék s így már a törvényhozási alkalmazásban, azután a gyakorlati életbeli kivitelben ezer árnyalatban fognának eltérni a kormány többi részétől s ezzel a meghasonlás magvát már kezdetől fogva bevinnék a kabinetbe. Ily veszélynek magát az annyi nehézség közt alakuló ministeriumot önként kitenni, Andrásy Gyula nem akarta, nem akarhatta.

Hajlandóbb lett volna a balközép vezértagjaival alkotni coalitionális ministeriumot, s pl. Ghiczy, Tisza, Nyáry közül egyet vagy kettőt fölvenni kormányába. E férfiakkal az országgyűlés egész első ülészaka alatt együtt működött a Deák-párt. Elválás csak a közös ügyi tárgyalásoknál kezdett mutatkozni; de ok volt hinni, hogy velők az eltérési pontokra nézve nem lesz lehetetlen compromissumra lépni. Mondják, hogy e coalitiói eszme első felemlítésekor maga ő Felsőge sem mutatkozott idegennek annak elfogadásától, mert az által a kabinetben hozandó megállapodásoknak teljes biztossággal lehetett volna a képviselő-ház roppant többségét Ígérni. Csakhamar azonban e remény hiúnak vagy legalább bizonytalanoknak mutatkozott. A hírlapi czikkek, melyeket Ghiczy és Tisza a közösügyi többségi s kisebbségi dolgozatok fölött (melyekre mindjárt visszatérek) közzé tettek, meggyőztek mindenkit, miszerint az országgyűlési nagy középpárt két árnyalatát nem csak súlyos véleménykülönbségek, hanem némi személyes bizalmatlanság is választja el egymástól. Az első ma-

lönye a „Pesti Napló“, mely a tizenötös alválasztmányi többség munkálatát ismerte magáénak, tiszteletreméltó tapintatossággal a másik félre bizta a vita megkezdését. A többség munkálata mellett állván, tizenegy szavazattal négy ellen, s a siker hasonló arányainak reményével továbbra is, nem tartotta. sziükségesnek vagy lovagiasnak támadólag lépni föl a kisebbségi munkálat ellen. Természetes volt, hogy a kisebbség férfiai kezdjék meg a vitát, igazolni a közvélemény előtt azon kényszerűséget, hogy „separatum votumot“ adjanak be; kifejteni eltérő meggyőződéseik okait; s föltüntetni saját tervezetük előnyeit a többségé fölött. Párt-közlönyük a „Hon“, egymásután adta a balközép két vezérférfiának, Tisza Kálmánnak és Ghiczy Kálmánnak terjedelmes czikk sorozatait.

A Deák-párt még hallgatott. Bizonyosan nem azért, mintha e két, különben igen kitűnő férfiú fejtegetéseire nem birt volna felelni.

Nem sokára azonban, magában a párt közlönyében, a párt két vezére csodálatos módon túlszárnyaltatok. Kúnágotai (álnév, mely a „Pesti Hirnök“-ben a megye rendszer mellett erősen kardoskodó cikksorozatok alatt is több ízben megjelent) s utána mások, kisebb vagy nagyobb tekintélyek és nevezetességek, végre maga a szerkesztőség (sőt maga a szerkesztő, Jókai) nagy szaporasággal s erélylyel küldözték szét a világba egymásután egész seregét azon cikkeknek, melyek a jogfeladás és jogpazarlás súlyos vádjával nem épen csak a Deák-féle munkálatot illetik, hanem sokrészben a négy tag által aláirt, s azok kettőjétől a „Hon“-ban is erélyesen védelmezett elaboratumot is, némileg ugyanazon ana-

thema alá vetik. Tiszának és Ghiczynek saját pártkülönüktől, egy ideig legalább, csaknem oly erős ostrom-tüzet kellett kiállaniok, mint Deáknak s párt-hiveinek.

Részemről e különös tüneményen csak is pártfegyelmi szempontból csodálkozom. Ha Deák munkálata sok elme előtt nem látszott s látszik még: ma is kielégítőnek, (mert oly roppant fontosságú s szövevényes, még soha nem rendezett viszonyoknak első teljes és nagymérvű rendezése még a legnagyobb állambölcs agyából sem ugorhatók egyszerre oly Minerva készen elő, hogy pajzsával minden támadást felfoghasson s láncsájával visszaverhessen, mert ily viszonyokat véglegesen csak az élet és gyakorlat rendezend s sok kételyre csak a tapasztalás adhat, kísérletek után, mindenkire nézve kielégítő megoldást) — ha, mondom, Deák munkálata nem elégtett ki mindenkit teljesen, kétségtelen: hogy Ghiczyéké még kevésbé dicsekketik azzal. Es épen a szabadelvű eszmék és alkotmányos formák szigorú barátainál legkevésbé találhatott tetszésre oly javaslat, mely utolsó instantiájában mindig az absolutistikus megoldás (vagy inkább ketté vágás) Nagysándor! kardjával fenyeget. Különös tévedése a jeles és belátó elméknek (mert ki tagadná meg e tulajdonokat Ghiczy és Tisza Kálmántól?) hogy midőn Deák javaslata által hazánk önállóságát veszélyeztetve lenni vélik, az ellen oly óvszerhez folyamodnak, mely magát az alkotmányosságot ezerszer inkább veszélyezteti; s midőn az, mit Deák javall, nem nyújt nekik elég alkotmányos biztosítékot, egy absolutistikus megoldáshoz menekülnek. Nem csodáлом azért, hogy gondolkodó, sőt csak ösztönszerű tapintattal bíró em-

bért is, tartozzék bármelyik párthoz, Ghiczyék javaslata még kevésbé nyugtat meg, mint Deáké. S ismétlem, csak pártfegyelmi szempontból tartom különösnek, de egyszersmind nagyon komikusnak is, hogy maga a „Hon“, s a balközépi párt, közösügyi nagy hadjáratában, egyenlő mértékkel mér mind a két javaslatnak.

Kossuth mondta volt híres „Feleletében“, hogy könyv (A kelet népe) ellen szintén könyvvel kell felelnie. En sem akarnék hírlapi czikkek ellen könyvvel, vagy bár csak ily igénytelen röpirattal is hadjáratot indítani. Nem is a vitatás célja e lapoknak; csak a tények és a benyomások konstatálása. S annyi igaz, hogy az ország közvéleménye, ha Ghiczyék munkálatában valami alkotmányosabbat, függetlenebbet vagy szabadelvűiebbet keresett Deákénál, nagyon csalódott. S szintoly nagyon ők, ha kisebbségben maradván a pártok arányait képviselő bizottságban, munkálatukkal a, nemzet közvéleményére véltek apellálhatni. Állásuk e tekintetben sajátságosán prekárius. Fenn nem fogadhatják el javaslatukat, a körvonalozás miatt; a képviselő-házban nem, kivihetlenségeért; s a nemzet közvéleménye elveti azt a megoldás abszolút formáiért. Sem ég, sem föld nem veheti be. A szélső jobb nem transigál velők; a szélső bal előtt ők is oly (majd azt iram: hazaárulók, de félek, még más szájában is, e rettenetes és igaztalan kifejezéstől) csak oly jog-pazarlók mint Deák. Ennek pártja megmarad saját álláspontján; s most saját pártjok megtagadja vagy elhagyja s túlszárnyalja őket. Ki ne akarna e helyzettől, ha becsülettel teheti, menekülni?

Körülbelül így álltak a nézetek s a közvélemény lassú és még habozó alakulása, midőn végre az or-

szággyiülés, fölszabadulván a háború, habozás és kholera, hármás kontumáczíája alól, november 19-kére, négy és fél hónapi szünetelés után, ismét összehivatott.

II.

Pest, november 17.

A kik tudják mily nemesen s mily tökéletes korrektséggel folytatta Andrássy a bécsi egyezkedéseket, ha ehez még a bécsi (s a mostani magyar) kormányt ismerik, nem fognak csodálkozni hogy amaz egyezkedések sikertelenek maradtak. Andrássy nem alkudozott s azzal a neki sajátosan kiváló gentlemanike, soha egy perczig is magát el nem feledő', higgadtságából ki nem lépő', de határozott s nemes modorával, mely mindig nyíltan kimondja legutolsó gondolatát is (ellenkezőleg az európai diplomatia hagyományos szokásaival) de nyíltságával soha sem sért s soha sem ingerel, és ama testestől lelkestől magyar, alkotmányos és hajthatlan szellemmel, mely a Deák-párt e második szemefényét oly jól jellemzi, — e modorral, e jellemmel, mondom, nem is alkudhatott. Úgy jött ki a vitából, a mint bele ment; tisztán, határozottan s elvhiven.

De éppen azért, mert az egyezkedések ily emberrel sem vezettek sikerre, senki sem hihette, hogy az országgyűlési tárgyalások hosszú és tekervényes lombikján több tiszta szesz szűrődhessék le számunkra. Hogy a kormánynak, hogy azon magyar férfiaknak, kik jelenleg a hatalom birtokában vannak

s a fejedelem tanácsában ülnek és tán személyes bizalmát élvezik, nem céljok a magyar országgyűlés jogos kívánatait teljesíteni, arról Andrassy közbenjárásának sikertelensége meggyőzött mindenkit. S hogy az országgyűlés július 5-ke után hajlandóbb legyen engedni abból, mit azelőtt jogosan vélt követelni — s követelt mindig, az erős absolut hatalommal szemben is, a siker reménye nélkül is, csak hazafiul kötelességből, — ezt ki tarthatta valószínűnek?

Az országgyűlésnek a kholera ürügyén való halogatásán mindenki mosolygott; végre bekövetkezett összehívásán mindenki sóhajtott. Nem hiszem hogy lett volna sok ember a hazában, ki az ily előzmények után összehívott országgyűlési új ülés-szakhoz sok eredmény reményét kötötte volna. A kormány mozdulatlansága vagy habozása még a háború s békekötés után is, mindenkire a konok elszánás hatását tette, mintha mondanák: nem engedünk most sem, s ha Ausztriának meg kellene is semmisülnie, — akkor sem.

Mily hangulatot költhetett e merev ellenállás az országban, könnyű volna elgondolni, ha tanúi nem lettünk volna is. A tizenötös bizottság munkálata ki-mondotta az utolsó szót, melynél tovább, múlttal és jövővel lelkiismeretes számot vetve, egy lépéssel sem mehet. S ha a kormány erre sem hajlandó, ha még egy Königrätzet vár, hogy e türelmes, ez engedékeny, e mindig méltányos nemzetnek jogos kívánatait, melyek csak önálló létele mozdíthatlan határáig terjednek, megadja: akkor világos, hogy a nemzetnek sem marad hátra egyéb, mint beburkolni magát ismét a hallgatás és passivitás palástjába. Úgy látszott, a Deák-pártnak s általában a mérsékelt de sza-

badelvű s csupán törvényes iránynak a legközelebbi jövőben nincs többé szerepe. Ily kormánynyal szemben az országgyűlés alig tehet mást mint megállani azon ponton, melyre eljutott.

A Deák-párt jól érezte ezt. S egyszerre a „Pesti Napló, az országgyűlés egybehívásának pillanataiban, a párt visszalépését kezdette pengetni. A párt és orgánuma egy perczig sem tévővázott a közösügyi javaslat támogatása iránti elhatározásában, ha arra nézve a kivihetőségnek csak némi reménye mutatkozik; de kitenni magát a szabadelvű testvér-párt ostromának, nem egy kivihető javaslatért, hanem azon kormányért, mely tőle sokkal távolabb áll mint eme testvér-párt, arra ugyan nem volt semmi kedve. Mikor konstruálni kell: akkor oly párt mint Deáké helyén van; s a törvényalkotás munkájában részt venni, ha kisebbség volna, sem vonakodnék soha; de két merev tagadás között a sikertelen közvetítés áldatlan szerepét játszani és pedig azon fél érdekében, mely azt tagadja mi pártunknak is a legszen-
tebb — ezt tenni nem fogja soha. Nem akarja hogy új variánsokat szolgáltasson a régi meséhez: a majom számára égő parázból gesztenyét kapargató macskáról. Tudta jól, hogy a közösügyi javaslatok részleteinél, többé kevésbé lényeges különbségek vannak közte és a balközép közt; és azok harczát, ha kell s ideje van, végig vivni épen nem vonakodnék. De szemben egy semmit tenni nem akaró kormánynyal, nem maradt más választása, mint a merev tagadás terére lépni vagy visszavonulni az actiótól. A helyzet hasonlítani látszott a 61-dikihez; a processusnak is annak kelle lenni. Akkor is, az első feliratban, a Deák-párt örizkedett még a fonal elszakításá-

tói; a másodikban arra kényszerült már maga is. Most sem akará hogy ez legyen első lépése, — azért nem mondá közlönyében, hogy a balközéppel egyesül; megelégedett azzal, hogy eláll az actiótól. A többit a jövőnek — s annak hagyta fel, milyenek lesznek a kormány első lépései s nyilatkozatai; lesz-e a megnyitáskor általában leirat s milyen lesz?

Körülbelül csak ennyi volt értelme a „Pesti Napló“ nyilatkozatainak, melyeket, országgyűlés nem lévén, a párt vezetőinek egyedül lehető nyilatkozatai gyanánt kelle vennünk. Nézetünk szerint azonban e nyilatkozatok balramagyaráztattak (mikre egyébiránt egy-két elejtett szó adhatott is némi okot) midőn úgy lőnek értelmezve, mintha a Deák-pártnak kisebbségben maradáستól kellene félni azon esetre is, ha a közösügyi javaslatok (az alválasztmányi többségé és kisebbségé) annak rendi szerint fognának tárgyalatni az országgyűlésen. Világért sem! A Deák-párt csak akkor maradhatott volna kisebbségben, ha egyezkedéseiben tovább ment volna mint a hazafisággal megegyeztethető, ha a kormány merev tagadása irányában ő mégis előzékeny s hajlékony akart volna lenni, ha közösügyi javaslatát nem felelős kormány mellett is forszírozni akarta volna, — egy szóval: ha megszűnt volna alkotmányos, szabad-elvű, a jog terén álló, röviden — ha megszűnt volna Deák-párt lenni. Minderről azonban szó sem volt, szó sem lehetett. Csak arról: a Deák-párt, mely az országgyűlés első szakában vezette mint többség) az országgyűlést az actio terén, e tért nem tarthatja meg tovább a kormány mozdulatlansága miatt, s azért első lesz mely visszalép az actiótól. Ez a kis csalódás, vagy félreértés volt a dologban. De ez nem

maradt egészen következmények nélkül; az országban sokhelyt azt hitték s a baloldal azt hitte, hogy mert a Deák-párt saját többsége iránt desperál, övék a többség a Deák-párttal szemben. Lehet hogy Lajtán túl s nevezetesen Bécsben is ugyanezt hitték; s akkor a többségben maradó baloldal számára bizonyosan kész lesz egy az országgyűlést eloszlató rescriptum.

Szóval fenn és alant a közösiigyi Deák-féle javaslat kisebbségben maradását kezdték valószínűnek tartani — holott a Deák-párt nem javaslatát féltette, s legkevésbé a négy aláíróétól, hanem kétségbeesett átalában az iránt hogy az országgyűlés eredményre vezessen, vagy bár tárgyalásokba is bocsátkozhassák. Deák maga, midőn négy vagy öt nappal ezelőtt Pestre érkezett, testileg is ugyan szenvedő, de kedélyében is egészen levert volt. Osztotta híveinek aggodalmait.

Holnapután ez aggályok megerősítést, vagy czófolatot nyernek. De e perczben még csak annyit tudunk hogy leirat lesz, s hogy az már meg is van állapítva és valószínűleg ma nyeri meg a legfelsőbb helybenhagyást és aláírást. Tartalmáról nem tudunk semmit, alig sejtünk valamit. A kormánykörök ezúttal jól megőrizték a titkot. Legalább az ellenkező versiók, melyek a dologról hírként kerengnek, azt mutatják. A bécsi lapok egyfelől azt írják: hogy had- és pénzügy birodalmi egysége s az államadóságok megoszthatlansága most is egész merevséggel van követelve; míg másfelől Sennyei bizalmasan úgy nyilatkozott (állítólag) hogy a leirat annyi közeledést foglal magában a magyar országgyűlés fölirataiban kifejtett álláspontokhoz, hogy ő részéről majdnem fél

ily nagy engedékenység felelőségének súlyától. Mi azonban nem félünk, hogy ő excellentiáik, míg a korona tanácsában ülnek, oly valamit tegyenek vagy javasoljanak a mi „igen sok“ volna.

III.

November 19.

Tegnap az elnök tudósítotték, hogy ma 12 órára hirdessen gyűlést, mivel a képviselő-ház ülését a méltóságos főrendkének kell egy félórával megelőznie — mert a kegyelmes királyi leirat a főrendi tábla elnökének kezében van.

Tizenkét óra előtt kevéssel a képviselő-ház minden csarnoka s tereme zajgott az újonan érkezők s egymást üdvözlők zajától. Az elnök tegnap még attól félt, hogy határozat-képes számmal sem lesznek a képviselők. Legtöbben csak tegnap érkeztek. De ma már a legtávolabb lakókon (pl. az erdélyieken) kívül igen kevesen hiányzanak. A találkozás perczeiben megszűnt minden emlékezés a véleménykülönbségekre, melyek utóbbi elválásunkkor s azóta a hírlapi viták terén meglehetősen éles ellentétbe kezdtek már állítani s a képviselő-ház egy órára legalább ismét visszanyerte azon patriarchális arczkifejezést, mely azt egy nagy családnak, vagy legalább jó barátok gyülekezetének tünteti fel. Különösen a két közép férfiai, mielőtt tán a következő órában utaik elválnának egymástól, szívélyesen szorítottak kezét egymással.

Végre Deák megjelent s átmenve a sorokon

osztatlan és riadó éljenekkel üdvözöltetett. Ő most is a nemzet gondviselés-adta embere s kik a közös-ügyek kérdésében szemben állanak vele, azok is, tán egy-két kivétellel, önkénytelenül is meghajolnak személyiségének óriási fölénye előtt s nem tagadják meg tőle a tisztelet és szeretet adóját.

Az elnök elfoglalta helyét s csöngetyűje helyeinkre intett. Lelkes kis beszéddel nyitotta meg az új ülés-szakot, s beszéde a szó teljes értelmében osztatlan helyesléssel fogadtatott. Az országgyűlés meg nem változott feladatát mondá ki: mely nem egyéb mint törvényeink s alkotmányunk tettleges helyreállítását eszközölni. Azoknak, kik a Deák-pártot újabb időben azzal szeretik gyanúsítani, hogy célja s iránya a kiegyenlítés h tout prix, a felelet itt van, ha nem az elnök nyilatkozatában, ki párthoz nem tartozhatok (bár tudva van, hogy ha nem az elnöki székben, Deák mellett ülne) de mindenesetre a helyeslésben, melylyel e nyilatkozatot a Deák-párt is fogadta. Igen, mi — mint a nemzet nagy többsége, — óhajtjuk a kiegyenlítést, mert hisszük hogy az nem csak a birodalomra nézve életszükség, hanem hazánkra nézve is fölötte kívánatos; de mint a nemzet, csak oly kiegyenlítést akarunk s fogadunk el, melynek hazánk alkotmánya s függetlensége nem alárendelve, hanem épen elérendő célul elébe tűzve van.

Azután a háznak az elnapolás ideje alatt szenvedett veszteségeiről, halottairól emlékezett meg s köztök Klauzál sírjára egy egyszerű de szintoly szép koszorút tűzött.

Az új ülés-szak meg volt nyitva.

Most a felső-ház egyik jegyzője jelent meg a ház asztala előtt s bemutatá és átnyújtá ő felségé-

nek november 17-kén kelt kegyelmes királyi leiratát, melyet Tóth Vilmos olvasott fel a ház ünnepélyes csöndje közepette, melyet csak perczenként szakított meg egy halk moraj, mint távoli vízesés zúgása.

Korán volna még, s igazságtalan is lehetne, egy hallás után ítélni meg a legújabb leiratot. De hogy az általában rász hatást idézett elő a házban, tagadhatatlan. Az előzmények után igen jót alig várhatunk, sőt talán ennél rozszabbra is készen kelle tartani magunkat; mégis olyan az emberi természet, hogy gondolatai s reményeiben a jobbnak is helyet ad, talán indokolatlanul is; és a rász bekövetkezése perczében annyit legalább hajlandó mondani: ezt még sem vártam volna, — ha várni elég oka volt is. Részemről e helyzetben vagyok e pillanatban. De némelyek mondják, hogy a leirat rejtett kincseket is tartalmaz. Szívesen felfüggesztem véleményem kimondását felőle, míg figyelmesebben olvashatom át. Lesz elég alkalom részletes ítéletet ejteni róla, a házban bekövetkezendő tárgyalása alkalmával is.

Tegnap voltam Deáknál. Én igen kevésbé szeretek visszaélni szives látásával, s nem tartozom azok közé, kik ez egyszerű, fénytelen hatalmasság udvarát képezik. De az érkező képviselők legnagyobb része, s a Deák-párt tagjai mind kötelességöknek ismerik bemutatni magokat nála, s mint az egykori újoncz, legalább annyit mondani, kapitány uram, jelentem alálassan — berukkoltam.

Derültebbnek találtam mint a minő Pestre érkeztekor (hallom) volt; egészsége jobb s vele kedélye nyájassága is visszatért. Az öreg úr arcza és

kedve barometer nekünk, reményeink s kinézéseink iránt. Emlékszem mily komor, csaknem mogorva volt az ínségügyi vita alkalmával s közvetlenül az elnapolás előtt. Mily kevés volt reménye, mily setétek voltak kinézései s mint fájt nagy szive, a meg nem hallgatott hazáért!

Tények, fájdalom, most sem indokolják derültebb kedvét. De a nagy szellemek előérzete miért ne vonhata borús napokban is mosolyt arczaikra, mielőtt valaki még láthatná a hajnal derültének egy sugarát is, másutt — mint homlokukra vetődve, a még sötét láthatár alól. Nekem oly jól esett e becsületes, nemes, bizalom és tiszteletgerjesztő arcot, szelíd mosolyoktól szegve látni ismét — s azon meggyőződéssel jöttem el tőle: hogy míg Deák él s bölcsesége virraszt és egyenessége vezérel, nincs végkép elveszve minden.

IV.

November 25.

Ideje már a jelen ülés-szak életkérdéséről, a pártalakulásokról szótanom. Életkérdésnek mondom, mert hihetőleg ezen ülés-szak alatt fognak tárgyalatni azon kérdések, melyek az eddig együtt tartó két nagy szabadelvű pártot megosztatják s melyeknek mikénti megoldása épen a két párt megalakulásától s azon arányoktól függ, melyekben egymáshoz állam fognak.

Sokan, mint már említők, valószínűnek tartották, hogy a szoros értelemben vett Deák-párt ezúttal kisebbségben fog lenni a Grhiczy-Tisza-párttal szemben. E vé-

leményt támogatni lehetett az országszerte határozottan rosszabbra fordult hangulattal, mit az költött föl s táplált, hogy e kormány, még a szenvedett iszonyú vereségek után sem akarja hallani a tizenkettedik óra ütését „s nem akarja“ az evangéliom szerint „eszébe venni azokat, melyek békességére valók volnának“. S lehetett támogatni azzal, hogy a felső körökben, mint az Andrássyékkel oly hosszan és sikertelenül folytatott értekezések eléggé bebizonyították, a tizenötös alválasztmány terve sem tartatik kielégítőnek vagy elfogadhatónak, sőt az — amaz értekezések félbeszakításával immár határozottan visszavetettnek látszik, holott a nemzet érzi, tudja, vallja, hogy az már a legszélső határ, melyen túl egy lépéssel sem mehet. Ha tehát a kormányt s a nemzetnek mérsékelt-szabadelvű nagy részét is áthidalhatlan köz választja el egymástól, — akkor az mit tavaly az egész nemzet óhajtott is, remélt is, t. i. a becsületes ki egyenlítés lehetetlenné vált; s a Deák-pártnak, mely ez irányban vezette vala az actiót, le kell mondania arról, hogy azt ezúttal is elérhesse. A kormány, melynek becsületes törekvéseit a kiegyenlítés nehéz munkájában, szívesen támogatta volna türelmével, elnézésével, — nem támogatta semmivel, egy közeledő lépéssel sem a párt becsületes törekvését; s ha ez mégis megmarad az előbb elfoglalt téren, féltő: hogy a sysiphusi kő görgetésébe belefáradt nemzet fog elfordulni tőle.

S mivel a „Pesti Napló“ ismeretes nyilatkozatai daczára, melyeket fenn ijesztésnek, a baloldalon a bizonyos kisebbségben maradás tisztességes takarodójának hittek, holott nem voltak egyebek mint őszinte kijelentései a visszalépés készségének az actio teré-

ről, ha a kormány tovább is csökönősséggel lehetetleníti a kiegyenlítést, — mivel, mondom, e nyilatkozatok őszintesége sem fenn sem alant teljes hitelre (épen váratlanságuknál fogva) nem talált, mindenki hajlandó volt hinni a Deák-párt kisebbségét. Hajlandó mondom, mert Lajtán túli barátink épen oly kevéssé óhajtották a Magyarországot kielégítő becsületes kiegyenlítést, mint itt benn, a baloldalnak legalább egy nevezetes része nem akart (a változott körülmények közt s a szenvedett nagy vereségek után) általában semmi kiegyenlítést; és így a kettő közt középen álló tömör Deák-párt egyiknek úgy mint a másiknak útjában állott volna.

Senki sem tudhatta a múlt ülés-szak alatti pártok egyesei mely nézet-árnyalatokhoz fognak csatlakozni. Kivált az akkori jobb- és bal-közép embereiről. nem. Mert a szélső jobb alig létezhetett tovább mint párt a nemzet nagy közvéleményével szemben, s vagy magát egészen semlegesen viselni vagy Deákhoz csatlakozni kényszerült; míg a szélső bal az események által vérszemre kapva, jobban tömörülhetett erős kis dandárrá s magát képezhette a balközép vérmesebbjeiből hozzájuk csatlakozandóknak. De a múlt ülés-szak alatt egész az ínségügyi vitáig egyesülve volt nagy közép-párt elválasztó vonalai annyira egybe folytak, hogy ha most színt kell vallani: senki sem tudhatta a két árnyalat összefolyó határvonalai hol fognak elválni, s legalább ötven-hatvan ember volt, kikről előre nem lehetett megmondani, a kettő közt lebegtökből mely irányba fognak esni. Sok, a ki még a múltkor nem birta volna elhatározni magát, most elhatározhatta. Az ínségügyi vitában az utolsó perczben, a szavazás előtt visszavont indít-

vány függőben hagyta e kétes személyi kérdéseket; akkor kétségkívül azért, mert megoldásuk a bal hátrányára üthetett volna ki; de szintoly valószínűnek látszott, hogy Königrätz után e megoldás annak előnyére fogna kiütni. S minél inkább hajlanék a szélsőségek felé a balközép nagy tömbje, annál valószínűbb volt, hogy a szélső bal erősbiült dandárja, bizonyos pontokban, egyesülni fogna azzal, kivált ha sikerülne azon akadályt, melyet közójök a tizenötös bizottság kisebbségi munkálata gördített, elhárítani; mert tudva van, hogy a Kállay-Madarász-Böszörményi töredék ezt épen úgy abhorrescálja, mint a többségi tervezetet, de tudva az is, hogy a négy aláíró maga is, ha becsülettel teheti, szívesen recedál jnniusi dolgozatától novemberben.

így álltak a constellatiók, midőn az országgyűlés megnyitása előtt pár nappal a már gyülekezni kezdő képviselők között a társalgó-kör föhíjtásának szüksége szóba jött.

Mikép alakult volt a múlt évben az előbb tervezett Deák-kör helyett Tiszáék kívánatára az általános s minden pártárnyalatot magában foglaló képviselői kör, tudva van. A háznagy, kinek az ily dolgok félhivatalosan teendői közé tartoznak, meg akarta indítani vagy már meg is indította az aláírási ivet a hasonló kör alakítására. De alig volt néhány aláírója még a Deák-pártból, midőn azt a Tisza-Ghiczy-párt embereivel is közölve, ezek által figyelmeztetve lőn, hogy ne siessen még a dologgal, a képviselők nagy része még nem érkezett meg, s ők ía balközép) magokra nézve talán máskép fognak intézkedni. Az iv félretétetett s maga Deák azt mondta, várjunk hát vele.

Nem szükség titkolni, mi is éreztük azt, hogy

a pártok határozottabb alakulásának s élesebb elválásának ideje közeleg; de mert élénk emlékünken van, mily rosznéven vették ők tavai pártalakulásunk kezdeményeit, akartuk hogy most ne mi adjunk erre okot s ne mi tegyük az első lépést. Deák finom tapintata megérezte hogy várnunk kell vele.

19-kén, hétfőn, megnyitott az országgyűlés ez új szaka. 20-kán, kedden, a Tigrisben értekezletre gyűltek össze a tigrisiek. E külön értekezlet a múlt ülés-szakban az egyesülés ideje alatt is napirenden voltak, mert bár közös társalgó-körben egyesülve, pártfegyelmi s csoportozati tekintetben akkor is külön voltunk, s nevezetesen a szavazási kérdéseket mindig előbb külön döntöttük el s úgy hoztuk megegyezés útján összhangzásba. Ez tehát még magában nem volt sem elválási tény, sem egyáltalában új mozzanat. A tigrisi értekezletben mintegy 80—90 tag jelent meg, de még sok képviselő nem érkezett Pestre, sok az első lépésekről még nem volt értesülve, sok még tán nem határozhatta el magát — s így e szám véglegesnek alig volt tekinthető. Az áll, hogy ez első összejövetelen az előbbi Deák-pártból csak *egy vagy* talán kettő jelent meg. Mindazáltal több jelentkező reményében, vagy általában a szakadás szükségének érzetében már ekkor határozottan kimondatott, hogy a párt a tavalyi közös képviselői kör helyett külön baloldali kört alakítaná társalgási helyül; s a helyiségről és egyéb szükségésekről intézkedés küldöttségre bízott.

A végzés 21-dikén reggel a „Hon“-bán, mely ettől fogva a párt értekezleteinek hivatalos közlönye s mint ilyen valódi történeti forrásul szolgál, közöltetett is. S ezzel konstatálva van, hogy a két párt

közötti szakadásra az első döntő lépést épen azok tették, kik most egy éve oly igen aprehendáltak, nem azt hogy mi hasonlót akartunk tenni, hanem azt, hogy kaszinónkat azon Deák-ról akartuk nevezni, ki-nek akkor magok is híveinek vallották magokat, sőt nem egyszer mondák ellenünkben, vagy legalább egy részünk ellenében, hogy „ők a valódi Deák-párt“.

A Deák-párt értekezlete épen 21-kére volt ki-tűzve, s helyisége a hagyományos Európa. Mintegy 160-an jöttünk össze. S mivel reánk nézve is állott az, hogy sok képviselő még nem érkezett Pestre, sok még nem lehetett értesítve vagy nem határoz-hatta el magát szint vallani, e számmal egyszerre el volt döntve a többség kérdése. A Deák-párt ismét határozott többségben lesz a Ghiczzy-Tisza-párt, sőt az egész baloldal ellenében.

Deák maga is jelen volt. Tegnap még nem volt szándéka eljöni. Távol akarta tartani magát a párt-alakulási mozdulatoktól. Ő tudta hogy nevünk Deák-párt és Deák-kör lesz, amaz a parlamentben, emez a társas-életben, s nem akart még annyira szerény-telen lenni is, hogy e nevek fölvétele, melyeket meg nem gátolhatott, jelen legyen. De előtte való estve többen azon elhatározásban állapodtak meg, hogy mihelyt a párt megalakul s magát megkeresz-teli, első dolga legyen Deákot küldöttségileg híni meg kebelébe. S az öreg úr az ily tüntetést még kevésbé szenvedhetvén, jobbnak látta egyszerűen megjelenni körünkben.

Az elnöki szék üresen állott. Azelőtt Klauzál szokta volt azt elfoglalni, de az ő mély, édes csen-gésű hangjának méla estharangja nem kondul meg többé földi fülek hallatára. A hang, mely majd negyven

éven át híven jelenté a haza örömét, búját, törekvéseit s küzdelmeit, s csak a forradalom viharos süvöltésében neműit vala el, hogy a 61-ben újrakezdődő alkotmányos élet szürkületén újra fölzendüljön magánya bokrából, most örökre elhallgatott. A hollóból hatyúvá fehérült alak örökre elröpült.

Helyét közfelkiáltásra Szentkirályi foglalta el, ki még néhány meleg szót szentelve előde emlékezetének, megnyitotta a Deák-párt tanácskozmányát.

A pártszervezkedés módja s a párt-kör megalakítása volt a tárgy.

Az elsőre nézve csak egy vélemény uralkodott a pártban. A múlt ülés-szaki szervezet, mely osztályonkénti — nem tanácskozáson hanem mot d'ordre átvételén alapult, senkit sem elégitett ki, legfőlebb azon néhány embert, ki akkor mindent tett, de kik magok is átlátták, hogy ez többé úgy nem maradhat, a párt erős közérületével szemben. Osztályonkénti összejövetelek helyett az egész párt gyakoribb értekezlete, valódi értekezlete minden fölmerülő kérdés esetében, vitásai s a vezérére mindenesetre hallgató többség eldöntései, a szavazások közakarattal s mindenki befolyásával leendő megállapítása, szóval az eddigi aristokratikus szervezet helyett merőben demokratikus, — ez közóhajtás, sőt előre elismert döntvény volt már.

A külön társalgó kör, clubb vagy kaszinó ellen csak egy szó emelkedett. Dettrich Zsigmondé, ki mindig szeret szólam s mindig szeret közvetítéseket keresni; ki eleget akarna tenni mindenkinek, s fejjér is fekete is szeretne lenni egyszerre, ki a templomra úgy szeretné (az egykori lutheránus úr szerint) föltenni a keresztet, hogy „catholici videant et calvinistae ne animadvertent“ — ki

tavaly Deák-párti létére elébb a „Magyar Világ“-bán azután a „Hon“-bán czikkezett a különböző pártárnyalatok egyesülése mellett. Most is a barátság érdekében szólalt föl s hogy a házban jogosult pártkülönbségeket ne vigyük át a magány-életbe (nem is!) és társadalmilag maradjunk együtt. Ha a baloldal elhatározta is már hogy tőlünk külön vál s maga alkot clubbot, miről azonban ő mitsem tud (talán nem olvasta az azon reggeli „Hon“-t?) mi kísérsük meg az együtt-maradást; kérjük meg őket küldöttségileg, méltóztassanak velünk maradni s jöjenek ismét (kétségkívül nem Deák-körbe, mert kedveért e nekik nem tetsző nevezetről megint le kellene mondanunk) hanem egy péle-méle „képviselői kaszinóba“.

Ellenében többen, s kivált Eötvös szépen fejtegette a szorosabb párt-alakulás szükségét s azt, hogy a mint tavaly voltunk, közös clubbunk jó társalgási kör volt, de politikai jelentőséggel teljességgel nem bírhatott, már pedig a mint az elválasztó pontokhoz közeledünk, mindinkább ilyenre van szükségünk.

Maga Deák is szükségesnek látta ezt hangsúlyozni. Sőt tovább ment; s épen a magánéleti barátság és jó viszonyok fentarthatása egyedüli módjának mondotta azt, hogy politikai érintkezésünket el-lenvéleményü barátinkkal csak a nyilvános küzdterre szorítsuk, s a magán-életben és társalgásban egészen közönyös tért keressünk, mely a politikai discussiókat teljesen kizárja. Példái, melyekre hivatkozott, igen érdekesek. Testvérét, Antalt hozta föl, ki bár a haladás embere, de sok tekintetben a régibb kor gyermeke is volt és sokallta vagy korainak tartotta, 1830 táján, midőn az alkotmányos küzdelmek meg-

indultak, azon eszméket és azon lépéseket, melyeket ő, Ferencz, szükségesnek s elutasítatlanoknak vélt. Mindkettő a meggyőződés embere volt. Kezdetben mindjárt soká és tüzetesen megvitatták magok között a fen forgó kérdések mindenikét egyenként s összesen. És mihelyt meggyőződtek hogy mindkettő egyaránt erősen áll saját álláspontján, többé a kérdést soha sem feszegették s tovább is azon jó és példás testvérek maradtak, kiket a testvéri szeretet és egyetértés példányaiul ismert s emlegetett a világ. Minden dolguk közös és osztatlan volt; politikájok különböző. Míg e példát meghatottan hallgattuk, a másik mit felhozott, általános derűtséget idézett elő. A jelenlevő Zsedényire hivatkozott, mivel 47 előtt, a pozsonyi országgyűléseken évekig szemben állt s az alkotmányos küzdelem ama nagy harcsait vivta. A magán-életben mindig jó barátok voltak, mert köztük a politika hallgatólagos közmegegyezéssel „ne nyúlj hozzám“ vala, s törhetlen szabályul ismerék a fölött nem csak nem vitatkozni, de azt soha sem is említeni. Tanúságos észrevétel attól, kinek életeleme a közügy volt s a nemzet legfőbb érdekeinek küzdelme. S váljon lehetne-e, mondá Deák, e szabályt, mely a társadalmi jó viszonynak sine qua non-ja, megtartani egy közös klubban, melyről a politikai színezetet egészen letörülni lehetetlen volna, határozott politikai színezetet adni neki még sem szabadna, mihelyt az a képviselők közös klubja akarna lenni?

A vita el volt döntve, a nélkül hogy a kényesebb érvekre sort keríteni szükség is legyen. Mert nem lehetett volna-e mondani, hogy miután a baloldal már határozott a különválásra nézve, megkérdezésünk nélkül, sajátságos megalázkodás volna a

többségtől, őket egyesülésre kérni föl, s kockáztatni a visszautasítást.

Egy közös országgyűlési kaszinó eszméje azonban, mely a főrendeket is magában foglalná és semmi pártszinezettel nem bírna, szintén fölhozatván, nem ejtetett el. Fog-e azonban létesülni, más kérdés. Azt hiszem Dettrich nem lesz az elsők között az evégre nyitott aláírási ívén.

Ez a két párt megalakulásának rövid története. Egy szót még elnevezésükről. Az egyik magát baloldalnak nevezi s magába foglalja a volt balközépet és a szélső balt; bizonyos tekintetben a balközép olvadt bele a szélső balba, látszik magáévá tenni ennek politikáját (mi később fog tán jobban kitünni); elnevezése mindenesetre jó, mert vezérei legalább is hárman lévén, Ghiczy, Tisza és Kállay, természetes, hogy egyszerűen a szokott parlamentáris kifejezéshez tartja magát. A másik ezt nem teheti, nem nevezheti magát a szokott értelemben jobboldalnak. Nem kormánypárt; a kormány nyal épen úgy ellenzékben van mint amaz. Helyzetünk oly abnormis, hogy egyszerre két ellenzéki pártunk van, a mi rendes alkotmányos viszonyok között hallatlan volna, nálunk azonban természetes. A volt jobb oldal sem olvadt bele a jobb középhe. Apponyi, Barta, Zichy Jenő, Széchenyi Béla, Iledry stb. nincsenek köztünk. A jobb közép most is csak jobb közép*). Mivel azonban jobb

*) Tisza Kálmánnak. Te, tisztelt barátom, a „Hon“-ban azt állítod, hogy o jegyzetek a Deák-pártot jobb oldalnak nevezik. E sorok Írója e tekintetben oly kenyos volt, hogy midőn egyszer tolihibából megtörtént (a 101. lap 16. sorában azt a sajtó hibák közt gondosan még azon (II.) füzetben kijavította s

oldal, Apponyiék teljes megsemmisülésével nincs is, középnek magát sehogy sem nevezheti. Szerencsére nekünk csak egy vezérünk van, s a túlsó oldal em-barras-de-richeesse-e minket nem nyűgöz. Azért ne-vezzük magunkat egyszerűen Deák-pártnak s oly ne-vünk van, mely egész határozott program: a tör-vény és alkotmány, a szabadelvűség és mérsékeltég a *pragmatica sanctio* és 1848 programja.

V.

November 28.

A Deák-kör új helyiségében, az Európában, igen jól találjuk magunkat. Tavaly csak egy nagy, setét, nyomott gőzkörű termünk volt; most 6—7 szoba, melyek ketteje valóságos terem, áll rendelkezésünkre. Ablakaink a Dunára néznek, s egész helyiségünk nagy kényelemmel, majdnem fényesen van beren-dezve. Az sem látszik meg, mintha, csak pártunkra szorítkozván, megfogytunk volna. Mindig több em-ber van együtt, mint a míg mindnyájan egy helyre jártunk. Fesztelenebből, szabadabban érezzük magun-kat, s a politikai társalgás is fesztelenebbül, szaba-dabban foly. Egy politikájú emberek vannak együtt, kik tartalék nélkül fejtegethetik egymás közt néze-teiket, a nélkül, hogy sértékenységtől kellene tarta-niok. A ki elvonulva akar egy vagy más barátjával

alig hiszi hogy más helyen megtörténhetett volna. így e vad kissé könnyelműen van ellenébe vetve. Mert a sajtó-hibák jegy-zéke is a könyvhöz tartozik!

beszélgetni, akárhány kényelmes és otthonos szögletet talál, hová kíváncsiság vagy épen gyanakodás nem kíséri. Rendesen nagyobb tömbek verődnek össze egy¹egy szófa vagy karszék-csoportozatban, s a politika vagy napi kérdések és események hangosan tárgyaltnak.

Deák rendesen minden este köztünk van, s vagy egész kör gyűl körülötte, melyet majd kellemes adomáiival s mindig sikerült élczeivel mulattat, miket a pillanat alkalmából merít, vagy egy-két barátjával halkabban beszélget a helyzetről, bécsi hírek s fordulatokról, a magosabb politikai kombinációkról, vagy a wisth és piquet asztalaihoz ül s maga soha nem játszva, éles szemmel kíséri vagy igazgatja olykor a játékot, vagy a zongora körül ülő csoporthoz csatlakozik s egyik vagy másik játékát, vagy Tóth Vilmos szépen csengő énekét (mert műélv nélkül sem szűkölködünk) hallgatja a többivel.

Deák arcza a legigazabban mutató barometrum. Ha sűrű szemüidét összevonja s éles, átható tekintetéből villámok lövellnek, tudjuk, hogy nem kedve szerint ment valami. Ha nyájas ajkán pajkos mosoly dévajkodik s szép szemében derű mosolyog, ha homlokán elsimulnak a redők s egyenlően szívja, nem rágcsálva szivarát, mindnyájunk arcza fölvidul, nem csak mert őt vidáman látni jól esik szivünknek, hanem mert tudjuk hogy mindez jó jele az időnek. Sokszor mondták politikai ellenfeleink, hogy mi rabzolgái vagyunk Deák szemeinek, hogy gondolkozni sem tudunk vagy nem merünk ellene, hogy ő közöttünk a szemhunyorító Zeüsz, cuncta supercilio movens. Nem védelmezem magamat vagy pártunkat e kicsinylő vád ellen. Tudom én jól mi az önálló-

ság, mi a vélemény-szabadság; de azt is tudom mi egy nagy egyéniség befolyása környezetére. Tudom mi az a csodálatos varázs, melyet egy nagy elme az elmékre, egy magos szív a szívekre, egy hasonlíthatlan kedély a kedélyekre gyakorol. Természetes, hogy e befolyást jogosultnak csak azok ismerik el, kik amaz elmét saját elméjük főirányában vezérüknek fogadták, s kik szívük és kedélyükben megtalálják azon húrokat, melyek az övéinek felelnek. Mondták azt is, hogy Deák nem tűri az ellenmondást. Csodálom, honnan vehették ezt épen azok, kik legjobban tudják, mennyiszor engedett nekik is, jó szívéből vagy a jó békesség okáért. Néha, ama kedvetlen percekben, élesebben utasít vissza, vagy egy szóval vág ketté egy s más ellennyilatkozatot, minek a ki mondta sem akar nagy fontosságot tulajdonítani. De soha, még csak a leghalkabb erkölcsi nyomással sem kényszerített senkit hogy mellette maradjon, s egyes elvkérdésben vagy egész politika választásában mindig főnhagyta mindenkinek az egyéni elhatározás teljes szabadságát. Nem mondta-e ki csak a minap is pártalakító értekezletünkben, még talán túlságos szabadelvűséggel, e teljes szabadság elvét? nem oldotta-e fül mindenkire nézve, kire az nyugózó volna, a pártfegyelem minden visszaható kötelezetését?

Miért hát mégis e vád ellene, e kicsinylés hívei iránt? — Megmondjam? A kisebb szellemek versenyezni akarása s versenyezni nem bírása vele. A soha senkire rá nem tolt tekintély elleni föftámadás azoktól, kik e nekik is önkénytelenül parancsoló tekintélyt csak azért sem akarják elismerni, mert Shakespeare Cicerója szerint „semmi jónak nem barát-

jai, mi mástól származott“. Hogy ők Ghiczytól vagy Tiszától nem függenek úgy mint mi Deáktól, azt megengedem. De oka nem az ö nagyobb függetlenségükben van, hanem mert vezéreik egyike sem Deák. Minden összehasonlítás nélkül legyen mondva, váljon pl, Kossuthnak nem lennének-e jobban rabszolgái, mint valaha valaki Deáknak? Nem eskünnének-e a mester szavára inkább, nem félnének-e egy lábtoppanásától vagy egy szemöldök-rándításától inkább? — Ismétlem, minden összehasonlítás nélkül mondom a vezéreket illetőleg, csak „lelkiismereti kérdésül“ ez önállósági vitézek számára.

Igen, mi, miután Deák politikáját nagy vonásaiban s egészében magunkénak vallottak, miután őt vezérünknek minden habozás nélkül elismertük, tudni akarjuk minden egyes, részletes kérdésben az ő véleményét, mielőtt magunkét végleg megállapítanék. Mert negyvenéves politikai pályája, melyen egy viszszalépés, egy letérés sincs, mint annyiakén kik most túl mennek rajta, elég okot ad nekünk: bízni bölcsességében s hazafiságában. S mind addig, míg ő eddigi útján halad, — s kinek van joga gyanúsítani hogy ahoz hirtelen lesz? — vele inenendiink. Ő is ember, igaz; ő is csalódhatik, ő is elgyöngülhet, Ő is megeshetik. Ha ez lesz, s az emberek akkor is nevére fognak eskünni: szóljatok. De míg ő hű és nagy, ha mi addig hívek vagyunk hozzá, ne bántsatok.

VI.

A már megalakult Deák-párt első' értekezlete a leirattal szemben követendő' eljárást illette.

A leirat, mondtam, első' benyomásakor, igen rász hatást gyakorolt. Czélját, úgy látszik, eltévesztette. Első' hallásra senki sem fedezi föl benne azon közeledést, mely pedig benne van. Nem szelíd és nyájas hangot keresünk mi benne, hisz e nélkül sem a trón-beszéd, sőt a márczius harmadiki leirat sem szűkölködött. Egyik sem mennydörgőit, egyik sem tagadott (az utóbbi néhány pontjait kivéve) az előbbi merevséggel; de egyik sem tett, a *pragmatica sanctio* elvi elismerésén kívül, valódi közeledő lépést a föl-iratainkban kifejtett álláspontokhoz. A 48-diki törvényeket mindenik több kevesebb *courtoisie*-val lehetetlennek mondta s előleges revisiójukat sürgette a *restitutio* előtt. A minister! felelőség elvét egyik mint a másik elvetette. S utolsó bilanxa mindkettőnek az volt: ti mindent — én semmit.

A november 17-ki leiratról nem lehet ugyanezt mondani. Ha egy igen is békiiiékeny barátomnak, ki mindjárt a leirat felolvasásakor azt mondotta: „soha még az austriai kormány ennyi concessiót Magyarországnak nem tett“ — azt feleltem is hirtelen: „én mindebben semmi concessiót nem látok s nekem concessiók nem is kellenek“ — de annyit mindjárt átláttam, hogy a baloldal egyik legkitűnőbb tagjának azon ellenvetése, hogy „abban, ha a fejedelem fentartja magának hogy a 48-diki törvények elleni aggodalmait majdan ministeriuma által előter-

jeszsze, minden fön van tartva“ — nem áll, mert hiszen épen mi kívántuk, mi sürgettük ezt, hogy lehető aggodalmait majd a restitutio után, törvényes felelős kormánya által maga módján előterjesztheti.

S itt van épen az óriási különbség a jelen leirat és az előbbi között. Itt a revisio a restitutio után van sorozva; s ki tagadná hogy bármely restituált törvényt mindig lehet, bár melyik félnek, az iniciativa kétségtelen jogán revideálni, illetőleg revideáltatni, önként érzetvén, hogy a másik fél beleegyezése is megkíván tátik reá, hogy régi törvény helyett új, fenálló helyett felállítandó tétessék. Sőt ki tagadná, nem elismerte-e maga törvényhozásunk több ízben, hogy a 48-diki törvények nem egy pontjának revideáltatni, módosíttatni s kiegészíttetni szükség? —

A leirat ama pontjában nyilván el van ismerve a felelős kormányzat elve, mi a trónbeszédben még igen aggodalmasnak volt feltüntetve, a márcziusi leiratban pedig még jobban körünyirbálva. Sőt a mit mi, mint óhajtást és kívánalmat előbb föliratainkban, mint minden rendezkedés mulhatlan alapját utóbb a tizenötös bizottság munkálatában kifejeztünk: a lajtántíli országok felelős kormányzata is, ki van már mondva e leiratban, miről azelőtt szó sem volt.

Im, ennyivel jobb a jelen leirat az eddigi diplomáknál, manifestumoknál és leiratoknál. De nagyító üveggel kell keresni, míg benne az ember ezeket megtalálja. Ha valódi diplomata, okiratot szerkeszt, melyben jó és rász dolgokat akar elmondani, úgy csinálja azt, hogy a jó mindjárt szembeszökjék, a rász pedig elburkolva, czukorba bekandlírozva, s mint egy kibúvó ajtó háttérbe állítva legyen. Itt

megfordítva történt. Ezt a jót alig találja meg az ember a leiratban. Mintha a fogalmazó félt volna hogy a méltóságos főrendek (vagy tán önmaga) gyöngéd érzelmeit meg találja sérteni, úgy elrejtette, úgy el-tushírozta mind ezt. Annál jobban előtérbe állította azt a mi ennyi megbocsáthat!an engedékenység fölött megvigasztalhatja szivét, a mi ismét helyreállítja a jó és rossz azon egyensúlyát, mely egy leiratban elengedhetem No hiszen kirívólag s első pillanatra ugyan szembeötlőleg van odaállítva minden mi még most is jogaink tagadását vagy legalább megszorítását czélozza. Az már pontokra van szedve, hogy újjainkra számlálhassuk s nehogy valamikép elfeledhessük. Példátlan formahibával egy még nem diplomatikus okmánynak egy nem csak föl nem terjesztett, de még a ház elébe sem adott, de még a ház teljes bizottságában sem tárgyalt munkálatnak, a tizenötös alválasztmány többségi munkálatának bírálataba bocsátkozik. Csak az hiányzik hogy nem tárgyalja egyúttal a kisebbségi tervezetet is, vagy egyik s másik hírlapi cikket, pl. a Kunágotaiét*).

Konferenciánk tehát összejött hogy a leirattal szemben követendő magatartása s eljárása iránt a pártnak értekezzék. Az elnök megnyitotta a tanácskozmányt, megnevezte a tárgyat s felhívta nyilatkozásra a jelenlevőket. — „Halljuk Deákat!“ hangzók minden oldalról. S az öreg úr a terem háttéréből, hol néhány barátjával ülni szokott, előlépett, egy-

*) Egyébiránt jól látjuk benne a (nem sikerült) fogást: becsempészni a közösügyi munkálatot már jelen stádiumán a tárgyalásba; s észrevétlenül és öntudatlanul behúzni az országgyűlést a tulajdonképp dietalis tractatusok teljes folyamába — a restitutio előtt!

szerű köpenyegébe burkolva s szemeivel és tiltó kézmozdulatával kérve a jelenlevőket hagyjanak föl a kiléptére fölharsogott éljenzéssel. És szólt. Fiat lux et lux facta est. A leiratnak, úgymond, két részét különböztetni meg; azt mely második feliratunkra válaszol s jogfolytonossági követeléseinket tárgyalja; és azt, mely a 15-ös alválasztmány munkálatáról szól. Az elsőt illetőleg, a jelen leirat sokkal jobb a márcziusinál. Sok elvet elismer, mit az még tagadott. De azért épenséggel nem kielégítő. Mi nem elvi elismerést, mi tetteges helyreállítását kívántuk teljes alkotmányunknak s e kívánattól ma sem lépünk vissza. Szükséges tehát, hogy e tekintetben követelményeinket újra föliratilag terjeszszük 0 felsége elébe, röviden, hivatkozással az előbbi föliratainkban bőven kifejtettekre és indokoltakra. Mi a leirat másik részét illeti, az egy oly munkálatról szól, mely a ház elébe sincsen terjesztve, melyről azt sem tudjuk jelen alakjában fog-e a ház asztalára kerülni, vagy talán a 67-es teljes bizottság által módosítva. Erre nézve tehát föliratunkban csak annyit mondhatunk, hogy a ház a leirat ide vonatkozó pontjainak érdemleges tárgyalásába csak akkor bocsátkozik, ha a 67-es bizottság, melyet márczius elsején küldött ki, bevégezendette föladatát s a ház elébe terjesztendette a közös ügyi munkálatot; mikor is azzal együtt, a leirat ide tartozó pontjai is kellő figyelembe fognak vétetni.

A helyeslés zajának lecsillapultával Dettrich (toujours Dettrich) szólt saját aggodalmairól. Óhajtott volna az alkotmány helyreállítása előtt a 67-es bizottság működését is fölfüggeszteni, mert a további munkálkodás sikamlós térre vezethet s jogföladás színetét viselheti, ha nem épen az is.

Deák, a némelyek szerint ellenmondást nem tűrő Deák, szelíden s meggyőzőleg felelt. Igyekszem, úgymond, megnyugtanni a tisztelt társ fölmerült aggodalmát. Indítványom szerint a ház, midőn a 67-es bizottság további munkálkodását nem függeszti föl, nem tesz egyebet, mint fentartja előbbi határozatát, melyet a márcziusi leirat után is fentartott. S valamint a bizottsági munkálkodás akkor nem volt jogföladás, úgy nem az most is. Nincs semmi ok miért a ház eddig fenállt végzésén módosítani kellene; helyzetünk a koronával szemben nem fordult rosszabbra, sem kétségbeejtőbbé nem vált.

Még gróf Teleki Domokos beszélt státusférfiui szempontokból az osztrák és német politika irányairól; eszesen, de kevésbé a fenforgó tárgyhoz tartozókéig. Szavai elhangzottak. A kérdést Deák egy beszéde nem csak eldöntötte súlyával, hanem egészen megvilágította s meggyőzött mindenkit, hogy azt másképp eldönteni nem is lehetne. Két pont közt csak egy egyenes vonal van; s ha a geometra azt kijegyezte, a világ minden geometrája sem bír másikat húzni helyette.

Ugyané napokban tartotta a baloldal is tanácskozmányait a leirat fölött. Ok is feliratot akarnak, mely követelje és sürgesse alkotmányunk haladéktalan teljes visszaállítását. De ők Dettrich politikáját követik (vagy ez az övéket) s a 67-es bizottság munkálkodását fölfüggesztetni kívánják a restitutióig. Van okuk reá. A szélső bal tagjai soha sem akarták e bizottságot; nem is szavaztak megalakításakor; ők következetesen nem ismernek közös ügyet; és „non entia non habent praedicata“. A közép bal azonban elismerte a közös ügyeket; mert az hogy

Ghiczy e veszedelmes szót „közös ügy“ soha sem bocsátja ki a száján, hanem „közösen érdeklő viszonyokat“ mond helyette, zug-prókatori sophistikának jó lehet, de oly eminenter logikus főhez mint Ghiczy nem méltó szörszálhasogatás, mert a ki a kettő között lényeges fogalmi — annál inkább gyakorlati különbséget tudna fölfedezni, annak csakugyan jobb föloldó üveggel kellene bírnia mint Herschellé, mely a ködfoltokat egyes csillagaikra szedi szét. Közös ügyek vagy közösen érdeklő viszonyok, — ők azok létezését elismerték s a megoldásra meg is tették kísérletöket az ismeretes kisebbségi munkálatban. Épen ez az ő bajuk. Dolgozatukat megkészítették, aláírták, ki van nyomatva. A közvélemény azon része, mely Deákkal tart, s ez a legnagyobb, elveti a négyes dolgozatot s azon munkák közé sorozza, melyek akkor születnek, mikor valaki jobbat, erősebbet, szabad-
 elvűbbet akar csinálni mint más, csak azért is, — s roszabbat, gyöngébbet és kevésbé szabadelvűt csinál, mert ha a kiindulási pontokat elismerte, nem is csinálhat mást. A közvélemény azon része pedig, mely igazán nem akar közös ügyet ismerni, legalább is oly rosznak tartja munkájokat mint a Deákét. Semmi részen sem arattak vele dicsőséget, még egy kis helybenhagyást sem. Aztán ezt ők a háború előtt csinálták. Most, a háború után vagyunk, mely szerrintök megváltoztatta a helyzetet. Akkori munkálatukat ma már magok sem helyeslik. De a nyilvánosságának átadott nyilatkozattól nyilván visszalépni még sem oly könnyű és dicséletes dolog a politikusnak. Igaz, hogy minden embernek kötelessége ha hibázott (s ki ne hibázhatnék?) és azt beismeri, nyíltan elismerni: hibáztam. Emberben ez erény sőt kötelesség;

de a politikai vezér azt kockáztatja vele, hogy azt mondják neki: „te, igen derék ember vagy, nemeslelkű és önmegtartózkodó vagy, de a politikában nem mehetünk utánad, mert nem elég meggondolással vezetted s néhány hét múlva magadnak kelle bevallanod, hogy nem jó úton vezetted; azért isten veled“. E helyzetben legesélyesebb: visszalépni a kezdeménytől becsülettel, de nem ismerni el hogy visszaléptünk; nem menni tovább a hibás úton, mert ez lelkiismeretlen dolog volna, hanem lehetlenné tenni annak folytatását; elvonni a substratumot a tárgyalás alól.

Alig csalódom midőn azt mondom, hogy a kisebbségi munkálat készítői s aláíróiban sokkal több hazafiság és sokkal több nemes becsvágy van, mintsem az abban jelölt úton tovább mehetnének s azt pontról pontra vitatni akarnák, mit abból azóta magok is tarthatlannak láttak be; de nem volt elég erkölcsi és politikai bátorságuk keresztül húzni egy tollvonással, mit néhány hó előtt más körülmények közt készítettek. Es ezért szívesen csatlakoztak azokhoz, kik ma több erélylyel készek ismételni, mit akkor inkább csak hallgatólag nyilvánítottak: nincs közös ügy, nem kell közösügyi bizottság. Mert hogy itt nem a szélső bal csatlakozott a közép-balhoz, hanem ez amához, bizonyítani sem kell.

Tanácskozmányaikról érdemlegesen alig tudhatok valamit. A „Hon“, hivatalos közlönyük, csak annyit mond: folytattatott az eszmecsere a leirat fölött. Egy két szó, vagy jelenet mindössze mi kiszivárgott. Arról sem állhatok jót, s azért bocsánat, ha valótlant írok. Jót csak arról állok, hogy magam nem komponáltam.

Mondják, hogy a mintegy 90—100 tagból álló

értekezletekben két megkülönböztethető vélemény-arányalat mutatkozik. A 20 — 25-nyi volt szélső bal 45—50-re szaporodott. A kik a balközép eddigi magatartása felé hajolnak, ma már az egész pártnak csak hasonfelét alkotják. Ezek a fonal megszakítására még nem egészen készek s ezt tán ki is fogják fejezni a nyilvános vita alkalmával. így hát az ország (illetőleg a képviselők) pártszínezet változása nem — mint előre gondolták sokan — a jobb és balközép, hanem a bal és szélső bal arányainak változásában történt csak.

Mondják, hogy Ghiczy egyik nyilatkozatában tagadta volna a közös ügyek léteit; mi ellen azonban Bónis, mondják, határozottan felszóllalt, „A közös ügyeket a 48-diki törvények, 61-diki és 65-diki fölliratok elismerték; mi is mind ezekhez csatlakoztunk; azokat tagadnunk nem lehet“. Sőt egyik versio szerint még többet is mondott.

A balközép és a Deák-párt összesen mintegy 3 — 4 tagot cserélt ki minden részről. Tőlünk tudtomra Beliczai, Thury Gergely és Makrai mentek át. A két utóbbi erdélyi; s ha valakin csodálkozni lehet, hogy a szakítás vagy koczkáztatás politikájához csatlakozik és nem látja hova vezethet az, bizonyára az erdélyi emberen lehet, ki tán egy kártyán mindent elveszíthet. Sapienti sat. Rebesgették hogy Stefanidesz is átment volna, s nem is csodálnám, ha tekintem a házban miképp viseli magát a mi és a bal szónokainak beszédei alatt; azonban még sem valósult; érzelmei úgy látszik oda vonják, valami mégis itt tartja, 'fölök ellenben hozzánk gr. Ráday Gedeon, Madocsányi Pál, Onossy Mátyás és a két Bánó jött át. Mindenesetre többet nyertünk mint veszítettünk.

VII.

December 1.

A leirat nyilvános tárgyalására a tegnapelőtt! nap tüzetett ki. S két indítvány adaték be: Tisza Kálmáné és Deák Ferenczé. Mi a kettő között a különbség, az előbbi cikkben már bőven volt érintve.

Ez alkalommal egyik sem támogatta beszéddel indítványát. Mindkettő csak egyszerűen tette le azt a ház asztalára s tárgyalásuk megkezdésére december 1-seje tüzetett ki.

A nyilvános tárgyalást ma meg is kezdette a ház. Tíz szónok beszélt. De nekem nem czélom ezúttal minden szónokot még egyszer egész hosszaságában az olvasó elé vezetni. Beszédeiket olvasta a napi lapokból, melyekkel fizetkém gyorsaságban nem versenyezhet; magokat ismeri. Csak futó észrevételeket teszek inkább s az egy vagy más tekintetből feltűnőbb jelenségeket vagy egy s más fontos, érdekes vagy mulatságos mozzanatot érintek.

Az első szó az első indítvány benyújtóját, Tisza Kálmánt illette. Azt hiszem soha sem beszélt oly gyöngén s oly hatástalanul mint ma. Rideg szónoki egyénisége, mely polémiái közben rendesen föl szokott melegülni, ma ridegebb volt a szokottnál. Mintha fázott volna s sem tárgyában, sem szívében nem talált egy kis szikrát, mely magát föl hevítse, hallgatóit gyújtsa. Első szónok lévén nem czáfolhatott senkit, ő pedig abban legerősebb, abban egyedül erős. Fejtegetni kevésbé képes, mert sem nagy eszméi sem magas áttekintései nincsenek, az ékesen szólás roha-

mos vehementiája is hiányzik benne, mely ellenállhatlanul ragadjon magával; modora szakadozott, logikája a részletek kivételében, de nem az összefüzésben remekel s szenvedélyét, mely hamu alatt szomorkodó zsarátnak, föl kell kavarni valakinek, hogy szikráit, nagy ritkán villámaint szórja. Mindez ma hiányzott neki. S mintha a meggyőződés ellenállhatlan ereje is hiányzott volna; nem abban mi politikájának nagy vonásait s egész háttérét, alkotja, mert Tisza Kálmán az erős meggyőződések embere, — hanem abban a mi a mai kérdést s az abban Deákéttől eltérő út helyességét az egészszel összekapcsolja. Mintha bonczoló agyában azt kérdezte volna önmagától: jól van-e így? nem ámitom-e magamat? helyes-e, czélszerű-e, következetes-e a mit teszek? Kétségkívül igenlő feleletet kapott magától e kérdésekre; de az igen háttérében ott maradtak a kételyek s nem engedték lelkét eltelni, szívét földagadni a meggyőződés ama teljességétől, mely kisebb tehetséget is képes szónokká tenni s melynek hiánya ma Tiszának nem csak hallgatóit, hanem önmagát is hidegen hagyta.

Deák nem kelt föl indítványa mellett. Joga volna kétszer szólni, egyszer előre, másodszor az utolsó szót. Ezúttal megelégedett ez utóbbival s csak Eötvöst bocsátotta előre, a tárgyalásnak részünkről való megkezdésére. Hogy Eötvös tele van eszmékkel, combinációkkal (melyek nem mindig gyakorlatiak hogy érzés, kedély, költőiség gazdag forrása a mit ír, a mit beszél mindig: ezt tudja mindenki. Hogy a német politika kedvencz tárgya neki, az sem titok az olvasó előtt. De az sem, hogy a mily szép, sőt megragadó (ha egyes germanismusoknak a nyelve-

zetben megbocsátunk) olvasni őt, sokszor oly fájdalmas hallgatni. Eszméivel, sőt azok menetével és összefüggésével is egészen tisztában van, de nehezen találja a szót, a kifejezést, fel-felakad a szófűzésben s mondatszerkesztésben, ismétli a mit elkezdett s még ki nem kerekített, néha csaknem nyögve szüli meg gondolatai méhéből a beszédet. A hallgatót mind ez fárasztja, az ember sajnálja, egész részvétellel szánja a szónokot, kinek oly nehezére esik gondolatai kifejezése. De végre is a hallgató, ki már gyakran hallotta őt, megszokja s nem sajnálja és nem félti többé. Attól kezdve aztán máskép tűnik föl előtte a beszélő Eötvös, úgy tetszik mintha koponyája fedelét s szive borítékát levéve látná; s látná az agyban a gondolat kerekeit, melyek kissé csikorogva, zörögve, de nagy erővel, nagy igyekezettel és nagy sikerrel működnek, forognak, zakatolnak, a mint nagy, néha aránytalanul is nagy súlyokat csigáznak, csavarnak, de végre is sikerül nekik; s látná a szívben azt a forrongó, zubogó kis üstöt, mely a felső gépezetet a kellő hőmérséklettel s erővel látja el, mely alól a tűz egy percre sem alszik ki. Nézzétek e kis embert, a mint a középén áll, kezével, fejével, nyelvvel, egész testével egyszerre mozog, mint az óralapon egyszerre mozog az óra-, percz- és másod-percz mutató — inig benn az óramű rejtekben dolgozik az óránál, de szemmel láthatólag Eötvösnél. Ma mind ez — az előadás kínos nehézkessége s a g-épezet munkájának szemmeláthatósága még fokozottabb mértékben tűnt föl mint rendesen. A tömeg azt mondja: Eötvös soha sem beszélt nehézkesebben mint ma; én azt mondom: a szellemi gépezet ritkán dolgozott jobban mint ma.

Utóbb monda, hogy e napokban hosszasan beszélt e tárgyról Tisza Kálmánnal. S e beszélgetés után elképzelte magában, miket fog mondani Tisza; és azok ellen készítette érveit. Tisza azonban más dolgokat beszélt, s a készletet félre kelle tenni és a gépezetnek meg kelle parancsolni hogy újat készítsen, a mire már csak mindnyájunk szeme láttára volt idő.

Horváth Boldizsár a múlt ülés-szakban egyszer sem beszélt, ha csak valamely igazolási vagy egyéb kis fontosságú ügyben közbe nem szólt, mire nem emlékszünk. E kitűnő jogtudóst és kitűnő szónokot sajnosán nélkülöztük a két első fölirati vitában. Ma ő is megszólalt és pedig második helyen a mieink közül. A mai nap szónoki orozslánrésze kétségkívül az övé. Beszéde előre készítettnek látszott s ez volt egyetlen hibája. Olvasni így szeretjük e szabatos, hibátlan stylt, e teljesen kivitt képek-, hasonlatok-éi okoskodásokat; de a szónokban jobb szeretnénk némi pongyolaságot vagy inkább könnyedséget. A csupa rögtönzés ritkán sikerülhet; de a szavakig terjedő előkészülés bizonyos-feszt ad legtöbb esetben a szónoklatnak. Ezt leszámítva Horváth Boldizsár mai szónoklata a legszebbek és leghatályosabbak egyike volt mit ez évben hallottunk. Kezdetől végig esz-medús és nagy szónoki erővel tartva, mely egy perczig sem lankadott. Egy pár fordulat megdöbbenő s megrázó hatású. A szakitási politikának mind rugóiról, mind következményeiről lerántotta a leplet s nagy és jogosult emphasisissal dobta szembe a kérdést: quid tunc? Egy tekintetben mondhatnék: sokra ment. A baloldal szónokai sem e vitában sem a múlt ülés-szakiakban, sem a beadott Tisza-féle indít-

ványban, nem adtak egyenes okot reá hogy szakítási politikával vádoltathassanak. Igaz. De váljon midőn egy politikát a maga egészében bírálunk, csak a kimondott vagy megtett lépéseket szabad-e bírálunk, vagy a következéseket is, melyekre vezet? Azt nem szabad mondani: ti szakítani akartok, mert ez a szándék gyanúsítása volna; de azt szabad: politikátok szakításra vezet, ha akaratlanul is, következményeiben. Én nem örültem, hogy Horváth ezt kimondta, de tagadom hogy azt kimondani joga ne lett volna. A baloldal felzúdulásából azonban látom, hogy szavai a szándékok gyanúsítására magyaráztattak s erős visszautasításokat fog-nak magok után vonni. Bónis monda, többi közt Deáknak: ezt vissza fogom utasítani; de nem fogok ugyanazon hibába esni, melyet Horváthban megrovok; ha ő minket, politikánkért, szakadási*) törekvéssel vádol, én nem foglak titeket azzal vádolni hogy a Reichsráthba akartok bemenni“. — De ítéljen akárki s akármint Horváth beszédéről, mennyiben illik az a baloldalra s mennyiben intéztetett az ellen, — egyet nem fog tagadni: hogy magos politikai szempontokra emelkedett, nagy erővel és bátorsággal tárgyalta Ausztria jövőjének s bekövetkehető felbomlásának és az esetben reánk váró sorsnak kérdéseit, mindenek fölött pedig magvas és hatalmas szónoklatot adott, minővel gazdáink nem mindennap vendégelnek meg. Hangja kissé rekedt vagy orrhang, de az előadás hevében előre nem is sejtett erőre emelkedik, s az ellenmondáskor szilárd és csaknem

*) Szakítás (t. i. a fonalé) nem szakadás (t. i. Ausztriától).

kihívó daczot képes kifejezni. A „Pesti Napló“ rózsá-ja illatót, színét, — s töviseit egyaránt érezette.

Részünkről még Szentkirályi beszélt kitűnő logikával, éles és mardosó élczczel s egy párszor valóban a juvenáli szatíra erős invectiváival. Ismeritek őt, ma is az volt, mint rendesen.

Keglevich Béla gróf túlpongyola s kevésbé összefüggő mondatait, Tisza László nagyon is érzékeny, s egy fellengző táblabíró toasztjaira emlékeztető speechét mellőzhetem. Simonyi Lajos báró nemes, higgadt, gentlemanlike szónok, kiben az erély sem hiányzik. Onossy Mátyás helyes beszéde elveszett a baloldal zajában, honnan beszélt, mert egykori elvbaráti azzal demonstráltak ellene hogy folyvást csoportosan tolultak kifelé. Ghyczy Ignácz röviden, Vadnay Lajos elég hosszasan nyilatkozott, mindkettő értelmesen, de nagyobb hatás nélkül.

Tíz szónok végzette dolgát. Fel van még írva a két részről legalább hatvan!

VIII.

Deczember 5.

Vasárnap esett közbe. Legalább harmincz ember beszédet irt. Magam is firkáltam valamit. S ma is bánom, hogy elállottam — és bennem maradtak hatalmas és senki által el nem mondott érveim. Csupa boszankodásból e jegyzetek olvasóit is megfosztom azok hallásának gyönyörétől. Igényelhet-e többet az olvasó, mint a tisztelt ház? S ha a ház a legnagyobb áldozatot igényelte: hogy elálljak, az olvasó ne elégednék-e meg ugyanazzal?

A másodnapos tárgyalás (Decz. 3-kán) igen színtelenül kezdődött. Podmaniczky Frigyes báró erőteljes hangon s szónoki modorban elmondott beszédében az általok követett politika mellett nem hozhatott fel egyéb érvet mint hogy „ő, részéről, csak oly kiegyenlítésben nyugszik meg, mely Magyarország jövőjét minden tekintetben biztosítja“ (mintha mi könnyebben kielégíthetők volnánk e tekintetben!) Csengery Imre eszniedús, de kissé táblabirói beszédét, csaknem kálvinista predikáció lejtésű modorsága tette unalmassá, mit csak német vers-szavalása frissített föl kissé; mind két indítványtól eltérő véleményét pedig nem igyekezett külön módosítvány beadásával érvényesíteni (talán a felirati szöveg részletes tárgyalásakor teendi); Tisza Lajos azt mondja, hogy szemüveggel sem képes a leiratban közeledést fedezni föl (próbálja meg szabad szemmel!); Szász Károly csengő beszéde csak azzal válik ki a többi közül, hogy szorosán a tárgyról beszél; Tóth Lőrinczé pedig azzal, hogy beszél, de rebus omnibus et quibusdam aliis; Ráday László gróf egy sikerült élelés hasonlattal (a kath. requiemről) s néhány patogó frázissal bonifikálja hallg'atóit obiigát baloldali beszéde unalmaiért; míg végre a lankadó figyelmet Ghyczy Kálmán és Somsich Pál beszédeik, s a kettőt egymástól elválasztó zajos intermezzo rázza föl bólingatásaiból.

Pedig ama két kitűnő elme egyike sem ragyogott legteljesebb fényében. Egyes sikerült momentumaik voltak, tökélyes egészlet egyik sem adott. Ghyczy is hidegebb volt a szokottnál. Elemzése a sophistikába vágta. Érveket nem mondott. Meggyőzni épen nem tudott. Szenttelen, nyugodt alakja, mint

egy sphinx állt előttünk, melytől hiába kérjük a megoldó ígét. Szónoki hangja, mely pl. az ínség-ügyben az elégia lágyságáig rezgeti, Apponyi ellen pedig a vád erélyével zúgott vala, ma egy magát minden áron védni kénytelen alpörös plaidoyer-jét hangoztatta. Ez erős logikus érezte, hogy a logika által ellenmondhatlanul meg van verve, de mintsem kegyelemre megadja magát, oly érvet keresett, mely tulajdonkép soha sem lehet érv, mert a kedély dolga, az elfáradt, elcsüggedt remény s megcsalt várakozás érvét, mely míg snbjectiv igazolását objectiv érvényre nem emeli annak bebizonyításával: hogy minden lehető segélyeszközt kimerített már s nem marad fon egyéb az egy halálnál, 'szóval míg catói tett nem pecsétli meg, érvül nem szolgálhat. Beszédét párt-felei olykor tapsokkal kísérik, de a valódi lelkesülés azon melege nélkül, melyet a múlt ülésszakban néhányszor felköltött vala.

Somsich sem volt ma oly elegáns, mint szokott lenni. Pongyolán kezdte, azon oda nem tartozó s épen nem rhetori kijelentéssel, hogy beszédének fele készült, fele rögtönzött lesz. Az első rész kerek volt magában, a második helyenként erős polémiái éllel és sikerült vágásokkal bírt; de az egész összesen, bár az e napi beszédek közt kétségkívül legjobb, még sem tartozott a kifogástalan beszédek közé. Ghyczynek egy-pár sophismáját letörte, de magának sem volt oly hegye mint méltán várhattuk.

Mondtam, hogy a két beszéd közé egy lármás intermezzo ékelte be magát. Horváth Boldizsár kért szót személyes megtámadás miatt. A baloldal riadva kiáltá: nincs személyes megtámadás, s nem akarta kihallgatni. Megpróbálta majorizálni a majoritást.

Hisz ez mindig sikerülhet; száz ember, sőt húszer ember, ha akar oly lármát csaphat, hogy senki sem beszélhet. Méltányos-e ez? más kérdés. S végre is, Tisza és Keglevich B. minden tiltakozása daczára áll az, hogy valakinek csak el kell dönten: mi a személyes kérdés, mi nem? és e valaki, akármit mondjunk, sem lehet más mint végre is a többség. A többség egyébiránt mindig türelmesb s méltányosabb szokott lenni, legalább nálunk, mint a kisebbség; teheti is, ereje érzetében; de a kisebbségnek sem kellene kihívni a többség oroszláncörmeit. S valyon volt-e oka Horvátlmak szót kérni? Személye, persze, nem támadtatott meg; de szavai félreingyaráztattak vagy félreértettek, s gyanusitási szándékkal vádoltatott. Ezt a személyes sértés tág értelmezése alá be szoktuk foglalni. Emlékezzék a baloldal, mikor a múlt ülészakban Ghyczy, sokkal kevésbé személyes kérdésben, hosszasan ripostirozott Somsichnak. Hosszasabban mint most Horváth, ki ellen azt az elméletet is föl találták: hogy a megtámadottnak joga csak addig terjed míg kimondja; hibáztam, vagy félreértettem, — de hogy ez utóbbit beszédéből okadatolja: arra már nem.

S legszebb a dologban az, hogy másnap a Hon, a legártatlanabb arczczal panaszkodott: mily türelmetlen a többség. így írják a históriát minálunk!

A vita harmadik napja (deczember 4.) lankadtabb volt. Mindkét részről egykét argumentum szerepel; mindig ugyanazok. Egyik felől a remények csüggedtek, a türelem fonala szakadoz, a jogfolytonosság elve sikamlós térre rándul: másik felől a kö-

vetkezetesség a ház előbbi határozatának fentartását követeli, a bizottsági tárgyalás nem törvényhozás, de annál hasznosabb előmunkázat. A mi a vita szélesen és magosan duzzadó áráján ezeken kívül fölmerül, legyen szép vagy unalmas, alapos vagy légbeépített, nem tartozik a dologhoz.

Azért ma ismét kilencz ember beszél, mert az utolsó baloldali szónok Madarász úgy kihúzza, hogy a megfelelő cserepárra nem kerül sor. Ezúttal, ha nem is az érvek, de a szónoklat diadalma a baloldalé. Köztünk Zsarnay Imre bizonyítja gyakorlatilag, hogy tous les genres sont bons, hors l' ennuyeux; kezdvén a históriát I. Ferdinándon és ministerein, s mutatva, hogy lehet a tisztos magistra vitáét kiállhatatlanul unalmas personává tenni, unalmasabbá bármely vén gouvernante-nál; Joannovich szépen és jól beszél, de nem mond újat; Hollán Ernő zajban mondja el csöndre s figyelemre érdemes beszédét; csak Tóth Vilmos édesen csengő hangja, megnyerő modora, elegáns előadása s precziz rövidsége nyeri meg a házat a mindenki előtt kedves egyéniségnek, ki újjá tudja tenni a más alakban már hallottakat is, s lelkesen és meggyőződésteliyen nyilatkozik mestere mellett.

Túl felől Bobory esetlen dühöngései (melyek kívülről hallgatva a folyosóról, épen úgy veszik ki magokat mintha odabenn valami rabot vallasnának, ki egy-egy darabig fogai közt mormog, s közbe-közbe nagyokat rikolt) — és Nikolics gyorsan lepergetett hatástalan beszéde után a baloldal három jó szónoka következik. Kállay Ödön, ki erélyesen, himezetlenül s férffiasán mondja el véleményét, melyet teljességgel nem osztunk, de meggyőződése őszinte-

ségét s átgondoltságát látva, szívesen tisztelünk. Kemény dolgokat beszél, de nem badarságokat mint előtte s utána Bobory, Csiky, Csanády, Szilády, és nem sért oly vakmerően mint ezek némelyike. Várady Gábor, Jókain kívül legrokonszenvesebb alakja s legkedvesebb szónoka a baloldalnak. Elégiái hangja s alakja mindenkit megragad. Beszéde simán és következetesen szokott folyni; ma azonban, szokása ellenére, egy pár vastag hibát követett el! Egyik szavával azt mondja: a képviselők nem csinálják a közvéleményt, hanem kifejezik azt; s másik szavában azzal fenyeget „lehet hogy itt e házban tiétek a többség — de ott künn, az országban longus post me ordo est idein petentium“, ott a többség miénk.

Mily következetlenség, mily ellenmondás e két szava közt, egy lélekzet vétel alatt! főleg pedig mily veszedelmes tan az utóbbi! Hogyan? a jelen képviselő ház tehát nem képviseli a nemzetet? s padairól az utczára, sorai ellen a népre kell hivatkozni? Ezt még akkor sem merte tán a „törpének“ nevezett minoritás mondani, mikor 48-ban a magyar katonaság német lábont tartásáról volt szó. Ezt most sem mondja Kállay sem; s miután Török János évek óta mondja, most ugyanezt a szelíd és meggondoló, a szabadelvű és alkotmányos érzelmű Váradynek kell kimondani!! két fajta ember hivatkozhatik a törvényhozó test ellen így a népre: a kisebbségben maradt minister, ki új választásokat akar elrendelni, és a forradalmat akaró demagóg. Tudom én, hogy ily hivatkozás a francia kamarában is történt, X. Károly, sőt Lajos Filep alatt is; de különböztesünk: az a választási törvények ellen volt intézve, melyek a

valódi választó-képesek kilencz tizedét kizárták a választási jogból, s a képviseld testület, a 40 millió francia helyett, egy pár tiz ezer embernek volt képviselője. Várady Gábor nem választási törvényeink ellen intézte rohamát, azok ellen a jelen pillanatban azt hiszem semmi kifogása: ő a többségnek, összesen s egyenkint vetette szemére, hogy nem jól képviseli választói közvéleményét. Méltó lett volna, hogy rendre utasíttassék.

Még nagyobb dolgokat mondott s ezúttal valóban nagy hatást is tett Madarász József. Ellenei és baráti egyaránt meg voltak lepve szónoklatának erejétől, mert soha öt még halandó ember így beszélni nem hallotta. Benső összefüggést, magosb eszmemenetet vagy emelkedett áttekintést e beszédében is hiába keresnénk; s azért olvasva nem is tesz oly nagy hatást. De ő nem is parlamenti hanem nép-szónok, par excellence, s mint ilyen végetlen magasságban áll Berzenczey László vagy Besze János fölött. Nyelve könnyű, erőltetés nélküli; durván festett de hatályos virágokkal mint a szinfal-festvény; erélyes, fordulatokban gazdag. ízlése nem kényes, de egészséges. Érti mindenk fölött azt a mesterséget: perczig sem hagyni, hogy hallgatói figyelme lankadjon; mihelyt ahhoz közeledik, azonnal felfrissíti egy tüzes diatribébel, egy durva élczczel, egy nevettető adomával. Mesterileg adta mostani beszédében is a kő alá szorult kígyó meséjét; ámbár aligha volt célzata a róka-kanczellárnak osztani benne a legszebb szerepet, mikor az egész beszéd épen a kormány jelenlegi férfiai — s első sorban a kanczellár ellen volt intézve; és aztán annyiban sem találó a mese, mert ama bizonyos kő alá, a kígyóval együtt fájdalom mi is

oda vagyunk, fél lábunkkal legalább szorulva s nem oly könnyen állhatnánk csak úgy füttyörészve odább, mint a mese becsületes embere. Még különösebb, a mint Madarász a kormányt a Deák párttal összezavarja, vagy azonosítja, amannak bűneiért ezt teszi felelőssé, s vádló kérdéseit majd egyikhez, majd másikhoz intézi. Csak így megmagyarázható azon mulatságos *qui pro quo*, hogy midőn nagy stentorral kérdi a kormányférfiaktól: ismerik-e hazánk sarkalatos törvényeit? s felvilágosították-e azokról a fejlődelmet? — egy Deákpárti képviselő, ki épen neúi érzi hivatásának a kormány helyett felelni, jó lélekkel közbe szólott: igen is, ismerjük; igen is fölvilágosítottuk, feliratainkban: — mert azt hitte, a szónok még most is a Deák pártot faggatja.

Töredék egy el nem mondott beszédből, vagy el nem mondott töredék egy beszédből.! A baloldal nagy ostentatióval kérdi, majd hivatalos közlönyében majd szónoklataiban: mivel indokolhatja a ház, hogy a 67-es bizottság működését nem függeszti fel? — Engem az indokolás, megvallom, legkevésbé sem aggaszt. Azt tartom, azt soha sem kell tovább indokolni, ha a ház megmarad előbbi határozata mellett, mert mikor a határozatot hozta, kétségkívül indokolva volt az; de bezzeg indokolni kellene, ha a ház valamely határozatát megváltoztatni akarná. Actori incumbit próba s nem mi, hanem a tisztelt baloldal tartozik az indokolással, melylyel, eddig legalább, még adós maradt.

A vita negyedik napján (deczember 5.) az érvekből egészen kimerült tanácskozás s a ház figyelnie egyaránt, folyvást lankadóban van. Még Beszének sikerül Várady említett ellenmondását fényesen leleplezni s megczáfolni, és Bobory tartalmatlan megkülönböztetését az ügy és érdek között, nem szavakkal és érvekkel — hanem komikus tagjáratással, a ház homéri kaczaja közepette, kivetni a nyeregből, melyben különben is gyöngén ült. Szaplanczay dörgő siralma, Perczel Béla csinos és szelíd beszéde, Dettich hányódásai a két ellenkező part (és párt) között, Csiky Sándor pandúr-hadnagy-i expectoratiói — elvesznek, elhangzanak az általános zajban. Halász Boldizsár azonban általános megindulást költ magvaságáról ismeretes szónoklata által. Mert a mint nevét kiáltja a jegyző s ő bölcs homlokával és össze szorított ajkaival föláll, föláll vele az egész ház is, és tömegesen tódul — a buft'et-be, hol igen jó sonka van, szulczczal, és kitűnő sherry; Halász Boldizsár pedig, kétségkívül azon való méltó haragjában, hogy valaki őt Horváth Boldizsárral confundálta, könyörtelenül és drákói szigorral elmond minden törvényt, mely valaha, valamely tárgyban hozatott, egyet sem hagyva ki az egész Corpus Jurisból (föltesszük, mert nem hallottuk).

Vége ismét egy szónok, ki a tárgyhöz szól; mindenki méltó bámulata kíséri, mint valami rococot, mert nálunk mindenről szokás beszélni, csak a tárgyról nem. Bonis Samu, a 48 előtti korszak egyik tiszteletre méltó alakja, egyik leglogikusabb s legvilágosabb fő a baloldalon; nyers kissé, de nem bántó. Ő mondott legtöbbet Tisza indítványa mellett, valamennyié között.

Németh Károly volt az első, ki a ház kifogyott türelmének engedve — elállt. Köszönet neki a jó példa-adásért, bár szívesen elengedtünk volna helyette mindkét részről öt-hat szónokot inkább. Világos fő s okos beszédet vártunk tőle. Fájdalom, hogy példája nem talál általános követésre. Gál János még nem teheti, hogy a status adósságokat, különböző czimeik szerint, krajczárokig el ne számolja s fejben össze ne adja és ki ne vonja. Ragályi Ferdinánd sem akar megkímélni tigris-szive s oroszlányszeje erélyes megmegrázásától. Hosszú hosszan felgyenesedik s azt mondja: tisztelt ház, rövid leszek; be is váltja szavát s helyesen is beszél. Perczel István és Gajzágó Salamon a két oldalról gyors és tüzes rohamokat intéznek az ellenséges sánczokra, be is vesznek egyet kettőt s diadallal visszavonulnak; Szilády Áron bibliai hermeneütikával mulattatja a házat s kimondja, mint örök igazságot ama fontos politikai axiómát: kása nem étel; (még szerencse, hogy a paralell-passust elhallgatta, mert Tóth Kálmán, Tóth Vilmos, s egyéb tótok kétség kívül személyes megjegyzésre kértek volna szót és legalább tizenyolcz czáfolatot kellett volna végig hallgatnunk); végre bezárja a sort Ách Károly, a nemzetiségek igen tárgyyszerű czirógatásával — azzal kapja minden ember a kalapját s siet a jól kiérdemelt ebédhez.

IX.

Deczember 7.

Az ötnapos vita be van fejezve.

Az Ötödik nap (deczember 6.) reggelén a türelem utolsó forrásai is ki vannak merülve. Azonban e napnak volt fentartva még Patay István komikus nyilatkozata, hogy ha eddig föl nem lett volna írva, most felíratná magát; Bernáth Zsigmond sajátságos elmélete a morál és politika összeférhetlenségéről, mely szerint tehát pl. a ház, mely esztendő óta politikát üz nyilvános immoralitás bűnében lélegzik; Bethlen Gábor gróf új theoriája, melylyel Gál Jánosnak*) megtiltja, hogy Erdély érdekeiről beszéljen, miután nem Erdélynek, hanem csak Udvarhelyszék egyik választó kerületének küldötte, s így ad analógiám, Deák Ferencznek sem lehetne egész Magyarország érdekéken és nevében szót emelni s feliratokat készíteni; Bánó Miklós czifra szóhalmazai; Bartal György közcsodálkozást gerjesztő — mert csak három perczig tartó — beszéde; Tóth Kálmán rövid, lelkes s a Bolond Miska és a költő iránti tiszteletből a kimerült háztól is teljes figyelemmel végig hallgatott dictiója stb. stb. — mindenek fölött pedig Csanády Sándor határozott kijelentése, hogy a 15-ös alválasztmány többsége s in specie Deák Ferencz feladta Magyarország törvényes jogait s alkotmányát.

*) Kinek tulajdonkép köszönheti, az ellene beadott petitio daczára igazoltatását. De ez nem tartozik ide, csak jellemző vonás.

Mind ez az utolsó napnak volt fentartva. S mi-
kor már torkig voltunk: jelentették a folyosón és a
büffet-ben, hogy a vita be van végezve — s a sor
a két indítványozón van. Mindenki elfoglalta helyét.

Tisza Kálmán semmi újabb érveléssel nem támo-
gatta indítványát. Polemizált némely állítások ellen.
Ha jól emlékszem: Horváth Boldizsárt, Somsich Pált
és Szász Károlyt tisztelte meg a részletesebb czafo-
latta.1 és saját felei közül Madarászt tartotta szüksé-
gesnek desavouálni. Mindenesetre jobban beszélt mint
először. A polémia az ő eleme s fölcmelegült kissé,
mint a fejtegetésben sem. Szép és igaz volt azonban
beszédében az, mit kimondani a köznapi felfogással
szemben nemes, erkölcsi bátorság is, hogy a politi-
kai következetesség nem mindig ugyanazon lépések
ismétlésében, hanem ugyan azon végcélúak minden
körülmények között kitartó és egyenes követésében
áll. Valami nagy hatást azonban most sem csinált s
átalános viszhangot csak azon óhajta tenni, melylyel
beszédét bezárta: „vajha ő csalódjék inkább, mint a
ház többsége“ — mit mi is, vele együtt, szivünk-
ből kívánunk.

Deák, ki indítványa támogatására az első szó-
ról lemondott, az utolsót fentartotta magának. Nem
czáfolta azonban egyenként az ellenfél szónokait, in-
kább collectiv vette bonczolás alá érveiket. Mind az-
által Ghyczy ellen volt kiválólag intézve beszédének
azon része, mely a remény és türelem kifáradása s
az utolsó csüggedés ellen szólott s mely a szívből és
észből egyaránt merített szónoklatok legmagosabb
magoslatán áll; s Várady ellen (több baloldali szó-
nokkal együtt) a közvélemény alakulásának s veze-
tésének remek kifejtése. De tetőpontra hágott beszé-

dének hatása, midőn Csanády Sándor vakmerő vádját utasította vissza. Megható és megrázó volt egyszer s mindenkorra. A ház nagy többsége, sokan a baloldaltól is, fölemelkedtek, taps és éljen harsogott s kitörő lelkesedés tüze közben a meghatottság kitörő könnyei folytak. A magyar képviselő-ház, egyszer és másszor lélekemelő jeleneteknek volt tanúja; azok közé tartozott ez is.

A Deákpárt, a balközép, a szélső bal, maga részéről mindenik, 20 tag aláírásával indítványt adott be a névszerinti szavazás végett. Egyik, vétségből, mindkét indítványra kérte a névszerinti szavazást; de aláírói attól, a Tiszáéra megtörténvén már, szívesen elállottak.

Az eredmény tudva van.

Tisza indítványára 107 szavazat esett. Ellene 226.

Deák indítványa felállással, több mint két-harmadnyi többséggel lón elfogadva.

Ma a fölirati 15-ös bizottságraadtuk be szavazatainkat. Igen természetesen, a baloldaltól is, a kik szavaztak, csak az elfogadott indítvány pártolóiraadták szavazataikat.

A bizottmány Deákból s még 14 pártjabeli tagból áll.

X.

Tant de bruit pour une omelette.

Vígjáték versekben és prózában, dialogokban és dialogok nélkül.

1.

Első félkar.

Hiába bíztunk!
Nincsen többségünk!
A Deák-párt kétszer
Felülmúl. Végünk!
Azt mondtuk otthon
Többségünk lesz meg,
Agyon-szavazzuk
Deák Ferenczet!

Jaj mit tegyünk?

Hová legyünk?

Második félkar.

Hogy nincs többségünk
Ezer szerencse!
Mert megijednénk
Mint hatvanegybe!
Moroghatunk így
Szabadon, mérgesen,
Nem nyom felelőség
Egy latnyi terhe sem.

Ez jó nekünk!

Ez jó nekünk!

Szélső balekek kara.

Együtt.

Győzni ha már úgy sem lehet,
Nemesen megbukni szép,
Nem kell önnön győzedelmünk
Árnyékától futni szét!
Mi vagyunk a hős vitézek:
Büszke, tömör seregünk.
Le a hazaárulókkal!

Tisztelet — tisztelet — tisztelet nekünk!

Solo-hang (fagót).

Fáklyás-zenét adatok,
 Hiszitek?
 — Milyet még nem láttatok —,
 Gicinek;
 Tiszának, meg magamnak,
 Nektek is,
 Magyaroknak németverő
 Nagy istene, most segíts!

Mind.

Éljen! Éljünk!

2.

Fillinger-kávéház. Diákok, ifjak; kellnerek, mar-
 kőrök. Nagy zaj és füst. Sürgés forgás.

1. ifjú. Csapj föl.

2. ifjú. Az apám deák-párti, nem merek.

1. ifjú. Eb apád. Ne gondoldj vele. Most van
 egyszer alkalmad borsot törni az orra alá. Függet-
 lenség jelszavam. O Deák, te diák! Itt az aláírási iv.

2. ifjú (fejét vakarja). Egy garasom sincs.

1. ifjú. Nem is kell. A költségek fedezve van-
 nak már!

2. ifjú. Pajtás! sietek vagyok! (aláír).

Dal.

Mérgelődik a professor,
 Fis Kautz!
 Fáklyavivők, csak azért is,
 Queraus!

Mit nekünk pap, rector, dékán!
A bal éljen, úgy-e hékám?

3.

Egyetemi folyosó. Egy csoport, ifjú összedugja a fejét. Más két, ifjú elmegy mellettök.

Egyik. Kerüld őket mint a bélpoklost! Deák-pártiak!

Másik. Hah! (elmennek).

4.

Monológ. Két hete dolgozunk, s még sem tudunk semmit létrehozni. A fáklyák meg vannak véve — s nincs a ki vigye. Nagy az ellenzék. Mit tegyünk? — A Vidacs gyárához kell folyamodnunk erősítő csapatokért. Hah! fiatalság! nem szégyenlitek ezt, ti, hazám reményei?

s 5.

Kritikus (magában). Mindent értek; csak egyet nem: hogv lehet fiatal embereknek oly rideg beszédekre lelkesülni, mint Ghyczyé vagy Tiszáé? A fiatalságnak sokat meg lehet bocsátni: de ezt nem!

6.

Solo-hang (fagót).

Fiúk! Ismeritek jelszavamat:

„hunczfut, a n—Ez elég! Itt a Perez.

Ne féljeteK. Fáklya van quantum satis. Legyen a ki tartsa. EmlékezzeteK jelszavamra.

Mind. Éljen!

Falragasz a Fillingerben. (Történeti okmány, hiteles másolatban).

„Tisztelt ifjúság! Az országgyűlési baloldal véleménye ünnepélyes igazolására rendezendő fáklyásmenet a mai napon, esteli 7 órakor indul meg. Mi azon kéréssel tétetik közzé, hogy Buda-Pest ifjúsága e célból minél nagyobb számmal legyen szives a Sebestyén-téri Fillinger kávéházban megjelenni, mint hol *fáklyák kiosztandók* s a menet megindulandó léssen.

Pesten, 1866. decz. 6.

A választmány“.

Fáklyás-menet. Vezeti két baloldali képviselő; egy televér- és egy fertály-mágnás. Kiáltások: „Éljen Ghicz! Éljen Patay! Éljen Tisza! Éljen Vidacs! Éljen a bal-asztal! Éljen Kossuth! Éljen Madarász!

A hatvani utcza egyik kétemeletes házában a második emeleten száműzetésből nem rég hazatért család. Hat esztendő kis lány kéri, emeljék fel az ablakhoz, hadd lásson ő is valamit. Fölemelik. Ni-ni — látott ő ilyet Olaszországban; esteli temetést, fáklya-menettel. Ezt ott úgy hívják: misericordia.

Kis lán y. Papám, úgy-é ez a misericordia? Apa. Az ám, kis leánykám.

Egy jogász (nevét, várakozása ellenére, hatodnapra elfeledte a história). Tisztelt Baloldal! Nagy

férfiak! A házban megbuktatok! De tietek a közvélemény! Ezt mi mondjuk, kik bár most kezdjük még tanulni a jogot (nagy részt a Filingerben) és minorenisek lévén még választók sem vagyunk, de mint született politikusok, hivatva érezzük magunkat az országgyűlés döntvényeit superarbitrirozni. „Longus post me ordo est idem petentium“ — mondá egy nagy szónokotok. Mi megértők hivatkozását — s itt vagyunk, igazságot szolgáltatni nektek az utcán!

1. vezér-szónok. A magyar ember született politikus; úgy van. S azért büszkének érzem magamat önök hódolatát elfogadhatni, habár csecsemők volnának is. Maradjanak meg tovább is ez úton! Köszönöm, társaim nevében is, lelkes nyilatkozataikat. Éljen a haza!

2. v e z é r - s z ó n o k. Csatlakozom az előttem szóló minden szavához. Éljen a haza!

(Egy bécsi lap azt mondja: Ghiczy beszédében nem az érdekes, a mit mondott, hanem a mit nem mondott. Válgjon mit érthet alatta? Talán hogy azt kell vala mondania: -Barátim, nem értenek önök ehez; menjenek haza, tanuljanak, úgy még valaha használhatnak a hazának!“ —

Teleki József 48-ban, mikor ablakánál az országgyűlés egybehívását sürgettük, kinyitotta ablakát s ily speechet tartott: „Az országgyűlés egybehívása iránt már megtettem a kötelességem-parancsolta lépéseket. Takarodjanak haza“. Három napig, igaz, népszerűtlen volt. Egyéb baj nem érte).

Nagy fölindulás a városon. Fáklyás-zenét Deáknak! Az Európának! Tízezer fáklyát! Teljes kivilágítást! Óriási nappali menetet 100 ezer emberrel!

Öreg úr (neszét veszi a készülődéseknek). Ugyan ne tulajdonítsatok apróságoknak oly nagy fontosságot. Ne vigyétek utczára a politikát. Jobb ha a pénzt valami jótékony célra adják.

(Egyszerre vége van mindennek.)

XI.

Deczember 10.

Hírek Bécsből. Jók és roszak. Úgy látszik a legfelsőbb körökben máig sincs megállapodás. A minden és a semmi két véglete közt fiuctuálnak. Egyik versio a francia-osztrák szövetség létesülését a magyarok jogos kívánatainak teljes megadásával hozza összeköttetésbe; másik, ama szövetséget oly feltételekhez kapcsolja, melyek még a magyar korona integritását is megsértik, Erdélynek a Dunafejedelemségekhez csatolásával. Egy versio szerint ismét Albrecht főherczeg befolyása került felül — s az Rainer főherczeg és Schmerling centralisatióját vonná maga után.

Egyik hir szerint az országgyűlési viták s a Deák-párt szilárd magatartása fenn a legjobb benyomást tette; e párt kezébe teljes bizalommal le lehet tenni a kiegyenlítés ügyét. Másik szerint ellenkezőleg a Deák-párt nyilatkozatai ép oly visszatetszést

szültek mint a baloldaléi, sőt az egész párt-szakadás csak kicsinált komédia, kiosztott szerep, s Deák és Tisza ha szembenéznek, elnevetik magokat mint a római augurok. (Meg kell adni, hogy csalódásig jól adták szerepeiket; s a ki nincs oly jól értesítve mint a bécsi Presse, megeskünnék hogy komolyan beszélnek!)

Kíváncsi volnál tudni szives olvasóin, kerengenek-e már ministeri listák a Deák-körben. Sajnálom hogy kíváncsiságodat ki nem elégíthetem; nem valamely szabad-közművesi borzalmas titoktartási eskü miatt, hanem mert — még nincs ilyes névsor. Nem is beszél azon eshetőségről senki.

Hazudok mégis. Egy pontról beszéltek. Mondották, hogy a király oldala melletti ministerül Majláth volna legfelsőbb helyen kiszemelve. De azt is mondhatom, hogy egy Deák-párti ministerium s annak lehető elnöke Andrássy Gyula, egyáltalában sem hajlandó semmi fasióra, legkevésbé pedig arra, hogy épen ama legfontosabb helyet engedje át az ó-conservatív urak egyikének, ki ott mindazt mi Pesten történik, ellensúlyozhatná. Arra a helyre igaz, oly ember kell, kit születés, felső körökben forgottság, nyelv- és diplomatiiai ismeret, s kedves és bevehető alakban megjelenő határozottság jellemeznek; de egyzsersmind olyan, ki testestől lelkestől magyar, alkotmányos érzelmű és Deák-párti. Hol veszszük ez embert, ha nem Andrássy Gyula maga lesz, kiben mind e tulajdonok együtt vannak, kit az Úr Isten maga is oda teremtett. De ki lesz akkor a premier? Deák teljességgel nem akar lenni. Egy év alatt megölne a hivatal, mondja mindig. Aztán ő bizonyos tekintetben felül is van már azon, mondjuk mi. S mégis

úgy kell lenni. Nem lehet máskép, neki meg kell tenni azt az áldozatot, — nem, hogy egy év alatt meghaljon, isten mentsen! hanem azt, mi jól megnézve nem is áldozat. Mert ha ő miniszterelnök, tárcza nélkül, ez azt teszi: mindennap három vagy négy órát veletek szivarozom s beszélgetek; irányzóm s vezetem a ministerium összes politikáját.

Ha pedig nem miniszter-elnök, akkor nyakán ül egész nap minden miniszter, tanácsot kér tőle, faggatja s terheli. Míg ő az országgyűlésben ül s ha fejét egyszer megrázza, minden ministerium lehull addig nem lehet más ministerium mint az, melyet ő vezet közvetlenül.

Lám, kedves olvasó, mégis egy kis ministeri kombináció kerekedett ki. Be légy meggyőződve, hogy ezentúl nincs is semmi. S talán ebből sincs semmi — mert hiszen még azt sem tudjuk lesz-e ministerium egyáltalában, s ha lesz: Majláth-Sennyei vagy Deák-Andrássy ministerium lesz-e?

XII.

Deczember 12.

A ti zenötös bizottság, azaz Deák s Csengery két nap elkészítette a föliratot. Harmadnap megállapított s tegnap már a ház elébe terjesztetett.

Mit mondjak Deák tollának ez újabb remekművéről?

Ötödször ismételni ugyanazon tárgyat, ugyanazon fölirati alakban, s mégis valamely új oldalról mutatni fel, majdnem lehetetlennek látszik. De oly

elme és oly lélek előtt mint Deáké, ez sem volt lehetetlen. Ő ugyanazon tárgyra mindannyiszor reá nyomta a helyzet és saját akkori lelkiállapota kettős bélyegét. Objectivitása ép oly nagy fölirataiban, mint subjectivitása. S e subjectivitás is objectivvá válik az által, mert az egész nemzet collectiv egyéniségének teljes s mindent magába foglaló kinyomata.

A jelen föliratban is megvan az új vonás, mi, ily mértékben legalább még egyikben sem volt meg s mit a jelen helyzet tesz szükségessé. E vonást én a kérés azon rábeszélő erejében látom, mely e feliratnak ellenmondhatlan, ellenállhatlan erőt kölcsönöz. Mint Jákob, mikor az istennel küzdött, kifáradva ezt mondá: „nem bocsátlak el addig, míg meg nem áldasz“ — úgy Deák, az öt év óta tartó birkózás ez utolsó órájában.

Olvassátok e föliratot — s tegyétek magatokat annak helyébe kihez intézve van; és mondjátok meg, ha eddig haboztatok volna, ha eddig birodalmatok s annak többi részei, — és Magyarország között érdekkülönbséget láttatok volna, mely nem engedett ez utóbbira hallgatnotok: nem győzne-e meg e fölirat? tudnátok-e ellenállani sürgetéseinek, kérő, rábeszélő, intő szavainak?

Egyet mindenesetre teljesen világosságra hozott a fölirat: hogy a Magyarországgal való kibékülésnek tovább már nem halasztható sine qua non-ja alkotmányunk tényleges helyreállítása; s a kormánynak választani kell e kettő között: vagy megadni követeléseinket, vagy abban hagyni a kiegyenlítés kísérleteit. Ott fenn két dolgot mindig összetévesztenek: az alkotmány helyreállítását, mely nem alkunem dietális tractatusok tárgya, hanem szabatos jog,

illetőleg kötelesség; és a további teendőket a netalán szükséges törvénymódosítások vagy új törvények hozása iránt, melyek ismét csak akkor lehetők, ha az elsőnek már elég van téve. Erre pedig itt van már az utolsó óra.

Az utolsó óra!

S ha a válasz most is üres kézzel jő vissza — akkor én is azt mondom: haza mehetünk.

XIII.

December 15.

A fölirat tárgyalását, a szabályszerű három nap lelkiismeretes megtartásával mára tűzte ki a ház. Mindkét oldal tanácskozmányt tartott követendő magatartása iránt. A mienk természetesen nem lehetett más, mint elfogadni azt en-blocque; mindazáltal tért kelle nyitni a nyilatkozásra ha valakinek akár lényegi, akár stylaris kifogása vagy aggodalma volna. Nem volt senkinek s annálfogva értekezletünk csak öt perczig tartott. A baloldal azt végezte: nyilvánítják hogy a föliratnak a jogfolytonosságra vonatkozó részét teljesen magokévé teszik; de mivel a további (bizottsági') működésre vonatkozó részt magokévé nem tehetik, ezzel szemben helyzetüket igen röviden constatálni fogják; az egyszer eldöntött kérdést azonban új vita tárgyává tenni nem akarják (nem is lehetne!) s azért sem ellenjavaslatot sem módosítványokat beadni nem fognak.

Mind ez ma így is történt. Tisza röviden és szárazon elmondta a mit kellett; s azzal a részletes

tárgyalás megkezdődött. Ezen is, egy szó vita nélkül keresztül eshattünk volna, ha nem volna már nálunk elmaradhatlan szükség: a nemzeti kérdést minden alkalommal, akár van helyén s napi renden, akár nincs, fölbygatni s fenekestő'1 föl kavarni.

Először Miletics tartott hosszú beszédet, melyben új federált államot kíván az ezeréves magyar ország helyére. Öt szétmorzsolta Deák. Csodálja, hogy éppen azon képviselő, ki mindenek előtt az alkotmány tényleges helyreállítását, követeli s addig még bizott-ságilag sem akar működni, most mindenekelőtt oly nemzetiségi politikát követel, mely a magyar alkotmány helyére egészen más alkotmányt, szent István birodalma helyére egy új állam-szövetséget akarna tenni.

Került a sor Stratimirovichra, kinek beszédéből ugyan halandó ember egy hangot sem értett, de inó-dosítványa az lett volna, hogy „magyar nemzet“ helyett „az országban élő nemzetek“ lennének teendők. Ismerjük e dolgot az előbbi fölirati vitákból. Gozsdu később akarta módosítani e módosítványt, hogy a „magyar nemzet“ helyett „hazánk“ tétessék; s ezt, ha eredetileg így lett volna fogalmazva, aggodalom nélkül alá is írtuk volna; de most már módosítani csak tendentiose lehetne, kivált miután (mint Szentkirályi szépen kifejezé) e módosítvány háta mögött állanak azon indokolások, melyek Hodosiu, Mocsonyi, Borlea, Milutinovich, Popovich-Desseanu, Dobrzánszky és Vlád barátink által hogy mikép hoztattak fel, elég neveiket említenem. Megfelelt nekik túl-hevesen s némi ostentatiójával magyar érzelmének Stefanidesz, de annál alaposabban Kerkápolyi és Markos. A módosítvány roppant többséggel elvetetett.

Egy körülményt nem hagyhatok érintetlenül e három óra bosszant tartott vitában: a baloldal hallgatását. Kötelességük lett volna legalább egyik fejük (Ghiczy, Tisza, Nyáry) által nekik is nyilatkozni. Ok közelebbről nagyon szeretik legyezgetni a nemzetiségeket; azért-e hogy szabadelvűbbnek láttassanak a Deák-pártnál, vagy azért mert e szívből schmerlingiánus elemek jobb hely hiányában a baloldalon foglalnak helyet — nem tudom. Tisza minapi indítványa s az azt támogató beszédek nagy része a nemzetiségek kielégítését jónak látta hangsúlyozni. Most világossá kellett volna legalább egy nyilatkozat által tenniök, hogy igen is akarják kielégíteni s megnyugtatni a nemzetiségeket, de nem ily túlzó és állam-ellenes követelődzéseiket. Ok azonban hallgattak: közülök az egy Markos szólt, ő sem mint baloldali, hanem mint nemzetiség s igen helyesen, okosan, szépen.

XIV.

Isten veled, kedves olvasóm. Nem akartam a szerencsétlen 13-as számnál állni meg, midőn tőled (s e téren tán örökre!) búcsút veszek.

Igen, tán örökre.

Mert ha fölíratunknak most sem lesz sikere: országgyűlésünk igen rövid ideig fog tartani, s te meg fogod bocsátani nekem, ha egy év előtti nagy reményeink teljes kiábrándulásának szomorú katasztrófját nem írom meg!